

»Sprællemanden« – dansk nazisme i karikatur

John T. Lauridsen

Fortid og Nutid, oktober 1996, s. 215-253

Artiklen dykker ned i det mægtige stof, der foreligger om den politiske satire og karikatur i Danmark og præsenterer fremstillingerne af den danske nazisme under skiftende politiske konjunkturer.

John T. Lauridsen, f. 1951, dr. phil., forskningschef ved Det kongelige Bibliotek. Har senest udgivet *Oscar Bruun. Læge i pionertidens Esbjerg, 1996*, og *Fra udstødte til anbragte 1500- 1950. Marginalgrupperforskning i Danmark, 1996*.

»Jeg er nok klar over, at en præcis satirisk tegning er meget stærkere end det skrevne ord. Fordi den slår i ét nu«.

Eiler Krag.¹

Magt og karikatur

Den politiske satire har givetvis udfoldet sig lige så længe, som der har været magthavere i Danmark. Ved de middelalderlige kongehoffer virkede narre og skjalde i den funktion, hvor gøglere og taskenspillere tog sig af den jævne mands opmuntring på marker og pladser. Kirkernes kalkmalerier viser endnu narre vrængende og spottende den verdslige magt. Da bogtrykkerkunsten kom til, åbnede der sig nye muligheder for at nå omkring med politisk satire og at stille magthavernes naragtighed til skue, hvis den ellers havde fået lov. Det fik den kun undtagelsesvis. De magtfulde konger indtil Christian 4. ville ikke gøres til spot, de tidlige enevoldskonger, konger af Guds nåde, endnu mindre. Selve satiren blev anset som en antastelse af magten, når den beskæftigede sig med dens repræsentanter, indretninger og virksomhed. Den satiriske åre flød alligevel – nogle kunne ikke lade være – ofte i afskrevne stykker, der gik fra hånd

til hånd; skuespillet *Grevens og Friherrens Komædie* fra 1670'erne er et godt eksempel. Her blev den nye rangorden med grever og friherrer spottet og udstillet af en forfatter, der klogeligt blev anonym.² Mindre heldig var den samtidige præst og satiriker Jacob Worm, der i den grad ikke kunne lade være. Han tillod sig at drive satire på Christian 5. selv og havde tilmed den frækhed at lægge navn til. Det hjalp ikke, at satiren var anlagt i disputatsens form (1679). Han blev dødsdømt, men benådet med forvisning til Trankebar.³

Andre udfoldede sig i anonyme, simple tryk, hvis ophav var svært at efterspore. Når en Ludvig Holberg ikke kunne holde sin satirisk-politiske raptus tilbage, som i *Niels Kliims underjordiske rejse* (1741), lod han den udkomme på latin, så den i det mindste blev til glæde for de lærde, mens vist kun velyndere reddede ham fra at få problemer for den karikerede beskrivelse af forholdene på Anholt i *Peder Paars* (1719), selv om den forsigtigvis

udsendtes anonymt. Anholt var trods alt en del af det enevældige rige og øens ejer, Fr. Rostgaard, indlagde sig en tvivlsom hæder ved at klage over denne *skammelige pasquill og skandskrift*, som kancelliet blot takserede til at være *fingeret skæmt, som hellere kunde blive udeladt end skreven*. Det er en genkommende reaktion hos satirens ofre gennem tiderne, når de føler sig ramt; lige så tilbagevendende som Holbergs ihærdige ivren mod, at han skulle have brugt levende model eller haft bestemte personer og Rostgaards styrelse af Anholt i tankerne.⁴

Den politiske satire med den karikerende streg fik først rigtigt fodfæste i 1700-tallets anden halvdel; førsteudgaverne af Holbergs satirer var uden illustrationer. Først de senere udgaver blev ledsaget af de karikerende tegninger, som de egner sig så godt til.⁵ Tidsskriftpressen blomstrede op; Struensees lempelse af trykkefriheden virkede så stærkt befordrende, at den senere skærpelse af publiceringsvilkårene kun virkede animerende på satirikernes fantasi, de navngivne såvel som de anonyme. Og de følte sig tilskyndede af friheds- og revolutionsstrømninger i udlandet. Den satiriske genre slog sig fast som offentligt politisk udtryksmiddel, den ledsagende karikatur i streg ligeledes.⁶ I P. A. Heibergs berømte *En Rigsbankdalersedels sælsomme Hændelser* (1787-89) benyttes begge udtryksmidler effektivt sammen. »Hændelserne« ville ikke have været de samme uden kortet over »det forjættede land« i kapitel 49.

Selv om satirens vilkår indtil Junigrundloven 1849 svingede med magthavernes luner, døde den aldrig hen igen. Efter indførelsen af det borgerlige demokrati kom den til at indgå i den politiske kultur.⁷ Det gør den stadig. Der eksisterer groft taget to hovedformer af satirer og karikaturer: Den harmløse satire, hvis eneste formål er at underholde, og så den ætsen-

de eller bidende satire, som har en politisk brod. Mens den sidste kan udløse anstrengte smil, giver den første plads for den hjertelige latter. Det kommer an på modtageren.

Forholdet mellem satire og karikatur hersker der ikke enighed om. Harald Rue har i *Satire og Karikatur*, 1930, sat bom mellem satiren på den ene side og karikaturen, komikken, humoren og ironien på den anden. For ham er satiren et angreb, den er aktuel, sand og giver i et billede sin idé. Modsat forvrænger og vansirer karikaturen uden hensyn til sandheden, enten for at more eller for at skade. Sandhedskriteriet som skel mellem satire og karikatur har jeg det svært med. Det må komme an på modtageren af budskabet, hvad der er sandt. Her opfattes karikaturen som en variant af satiren med vægt på det forvrængende eller overdrevne, men i øvrigt kan det i mange tilfælde være svært at afgøre, hvad der er satire, og hvad der er karikatur.

De politiske partier og lejre i de politiske partier betjener sig af satiren på tryk og i streg, og de må finde sig i, at især omgivelserne – journalister, pressen, samfundskritikere, forfattere og tegnere af enhver art – bruger satiren og karikaturen. Den er institutionaliseret både gennem faste bladtegnere ved de store dagblade og gennem en række løbende satiriske udgivelser – bl.a. *Punch* 1873-95, *Blæksprutten* 1889-, *Klodts Hans* 1899-1926, *Svikmøllen* 1915-. På teatre og i sommerrevyer hører den til standardrepertoiret. De elektroniske medier har også taget denne form til sig. Både i radio og på de forskellige TV-kanaler er der som regel indlagt ugentlige satiriske programmer.

Alle har vist oplevet det samme. Når den politiske satire er bedst, har den stor folkelig gennemslagskraft og kan fryde både politiske modstandere og medbejlere i egne politiske rækker.

Den kan forene, hvor den rammer plet, ligesom den kan skille, hvor dybe modsætninger i forvejen består. I øvrigt er det ikke undersøgt og lader sig måske ikke afgøre, hvor stor en indflydelse den »gode«, d.v.s. den bredt appellerende bidende satire, kan opnå i givne situationer, f.eks. i forbindelse med et folketingsvalg eller folkeafstemninger. Store muligheder skulle synes at være til stede i betragtning af, at vælgerne i stigende grad pendler fra parti til parti, at partitilknytningen er svækket, at enkeltsagernes betydning øges, og i betragtning af de mange ubeslutsomme (der bliver flere af), som først bestemmer sig i sidste øjeblik.⁸ Her kan satiren måske give det sidste skub i den ene eller den anden retning, hvis den kommer ud med en slagkraftig vinkel gennem de store massemedier i det gunstige øjeblik.⁹

Den politiske satires institutionalisering giver muligheder for at afdække nogle af dens virkemidler, de anvendte temaer, afhængigheden af politisk tilhørsforhold, teknik, vægtningen af harmløs kontra bidende satire m.m. Der er et meget stort primærmateriale at gå til, flere ældre fremstillinger og en enkelt nyere foreligger,¹⁰ men der mangler i høj grad tidssvarende undersøgelser, ikke mindst nogle, der også inddrager de elektroniske medier. Her står vi tilbage for udlandet.

I det følgende indskrænker jeg mig til at belyse et konkret område, den politiske karikaturtegning. Det bliver med udgangspunkt i de danske nazister i perioden 1930-46, fra DNSAP's start til retsforfølgelsen af ledere og medlemmer efter 1945. Det er ikke overraskende, at emnet endnu ikke er taget op af andre, både set på baggrund af de i øvrigt få studier, der foreligger på området, og i betragtning af, at heller ikke den tyske nazisme i danske tegners karikerende streg har givet anledning til undersøgelser.¹¹ Disse streger var dog en ikke ubetydelig

del af den danske antinazistiske kamp lige fra 1933 til 1945 med det legendariske, kortlivede *Aandehullet* 1933-34 som et flot eksempel på den fantasi og kreativitet, antinazismen udløste hos en række danske kunstnere, men som i øvrigt genfindes i en række af tidens venstreorienterede kulturtidskrifter.¹² Det gælder arbejder af tegnere som Hans Bendix, Ragnvald Blix, Hans Scherfig, Arne Ungermann, Herluf Bidstrup m.fl. gennem 1930'erne og fortsat af Gustav Østerberg, Blix, Harald Engman, Bidstrup og andre under den tyske besættelse.¹³

Nok holdes den danske karikatur af den tyske nazisme ikke i centrum af denne studie, men på den anden side tvinges den heller ikke udenfor. Så snævre rammer lægges ikke. Gennem en sammenligning af den satire, som tegnerne udsatte den tyske og danske nazisme for, belyses de begge. I øvrigt giver også en påpegning af, hvilke emner og forhold, der *ikke* drives satire omkring, et indblik i politiske stemninger, grundholdninger og vilkår i perioden. Noget i tiden kan være så sakrosankt, at det bevidst eller ubevidst ikke karikeres. Karikaturtegningen var et levebrød, og skarpe holdninger kunne gøre livet sværere på en redaktion både før og efter den tyske besættelse. I praksis er det i dag svært, oftest umuligt, at spore den politiske censur og selvcensur hos tegnerne, men statsmagtens fremfærd i 1930'erne dokumenterer, at heller ikke tegnerne har kunnet gøre, som de ville, når det gjaldt hensynet til en stor nærtliggende fremmed magt, læs Tyskland. Tidsskrifter, der efter statsmagtens mening gik for meget på tværs af den politik, Danmark ønskede at opretholde overfor Det tredje Rige, blev udsat for censur og forbud. *Aandehullet* skal være gået ind af den grund. Hans Bendix fik valget mellem at være medarbejder ved den socialdemokratiske presse eller *Aandehullet*.

Det sidste kunne han ikke leve af, og bladet måtte ophøre. Sådan er hans egen version af historien.¹⁴

Til gengæld havde han, ligeledes ifølge eget udsagn, et vidt spillerum for den satiriske udfoldelse i *Social-Demokraten*. Han giver følgende billede af samarbejdet med H. P. Sørensen, avisens redaktør: *H.P. nøjedes ikke med at knytte hænderne i lommen. Han løb gerne en risiko. Når jeg kom ind med satiriske tegninger mod Franco, Mussolini eller Hitler til H.P.'s godkendelse, så han på dem og læste teksten nøje.*

– *Vi får ballade med Munch. Den tyske gesandt render til Munch og Munch til Stauning. Og så siger Stauning, om jeg vil have os alle i brummen. Det er din skyld. Lad mig ikke se den tegning igen. Ikke før i avisen i morgen.*

*Vi besejlede afgørelsen med en Stjerne-bajer. Han havde vore meningers mod.*¹⁵

Uanset anekdotens autenticitet afspejler den det faktum, at der faktisk i den socialdemokratiske presse i løbet af 1930'erne blev publiceret stærke satiriske tegninger vendt mod nazisme og fascisme. Af Hans Bendix ikke mindst. Da han i 1935 blev angrebet for nogle af karikaturerne af venstremanden Oluf Krag, var det Hartvig Frisch, der replicerede, at denne tegner med sit fremragende talent havde brændemærket nazisme og fascisme, så det ætsede sig ind i sindet.¹⁶

På den anden side var der næppe frit spillerum, og det var ikke lige meget om en karikaturtegning fremkom i regeringspartiets dagblad eller i *Rød Ungdom*. Det var heller ikke Herluf Bidstrups erfaring. Allerede i 1936 skulle det være forbudt i *Social-Demokraten* at tegne antinazistiske karikaturer af Hitler, så Bidstrup måtte lade sig nøje med at slå løs på Goebbels og Göring. Senere blev også disse herrer

fredet af avisens redaktion, hvorpå Bidstrup måtte indskrænke sig til den symbolske figur, »Fru Germania«, når det gjaldt Tyskland. Imidlertid kunne han også blive nødt til – på redaktionens bud – at lade »Fru Germania« underkaste en skønhedskur, før redaktøren turde lade hende vise i bladet.¹⁷

Redaktøren kan vi ikke mere spørge, hvordan det forholder sig, men ved at undersøge den redaktionelle praksis vil man komme et svar nærmere. Den undersøgelse skal ikke laves her, blot kan det konstateres, at »Fru Germania« faktisk træder ind i rollen som symbolsk figur i både *Social-Demokraten* og *Arbejderens Almanak*, mens Det tredje Rigets førere ophører med at optræde.

Udenrigsminister P. Munch havde allerede fra foråret 1933 opfordret dansk presse til at vise mådehold i forhold til det fascistiske udland. Det var navnlig overskrifter og karikaturtegningerne, man havde besvær med. *Lad os med tegningerne drille os selv indbyrdes, selv om det skal gå ud over regeringens medlemmer, men hold igen udadtil*, var hans råd på et møde med pressen den 2. marts. Rådet blev ikke fulgt, og vi har kendskab til adskillige sager fra de følgende år, hvor det tyske udenrigsministerium protesterede mod danske karikaturtegninger og krævede retsforfølgelse. En tegning af Hans Bendix opnåede oven i købet den ære at blive kommenteret i *Völkischer Beobachter* 30. november 1936, hvilket fik både den konservative Christmas Møller og Venstres Oluf Krag til i Folketinget at ytre bekymring for samhandelen.¹⁸ Ytringsfriheden nærede man ikke samme bekymring for. Der er ingen kendte eksempler på, at antinazistiske karikaturtegnere er blevet retsforfulgt, men området er ikke systematisk undersøgt, og specielt er selvcensurens udvikling ikke tilstrækkelig oplyst.¹⁹

Under den tyske besættelse var der

andre hensyn at tage, som tegner og redaktør ved *Blæksprutten* Herluf Jensenius fortæller: *Under besættelsen skulle hver tøddel, hver streg, vi lavede, gennem censur. En skrap tid var det, og det kneb med at få tilstrækkeligt stof især til helsidestegningerne. Kun neutrale og upolitiske emner måtte behandles, så det blev selvfølgelig nogle tamme Sprutter, vi i de år kunne præstere.*²⁰ Hertil kan føjes, at Hans Bendix fra 1940 var afskåret fra at bidrage til *Blæksprutten*. Tyskerne tillod ikke, at han figurerede i den, skal Jensenius have fortalt ham efter befrielsen.²¹ Bidstrup troede, at besættelsen ville betyde, at han måtte gå under jorden eller flytte til Sverige. Han havde ifølge eget udsagn allerede før krigen fået truende advarsler fra tyske blade mod at vise sig i Tyskland. Heller ikke *Fædrelandet* glemte ham for hans antinazistiske streger i *Kulturkampen*. Imidlertid skete der ham ingenting.²² Mere iøjnefaldende i samtiden var det, at en udstilling i april 1940 med billeder af maleren Harald Engman måtte lukke på tysk bud. De dystre malerier med satirer over krigen og karikaturer af dens udøvere var for hård kost for Det tredje Rigets repræsentanter i Danmark.²³

I sine erindringer slår Povl Sabroe på, at de tyske nazister *betragede humorister som de farligste folk i modstandsbevægelsen, men Selvfølgelig greb også de danske revyforfattere og humorister den chance at tilføje nazisterne de nålestik, de fortjente.*²⁴ Nålestikkene var overvejende rettet mod den danske nazisme og ikke mod besættelsesmagten, men også her var der grænser. Censuren kunne man ikke overhøre. Derfor måtte f. eks. Liva Weels store vise *Det er en af de gutter, der pynter på byen om de danske nazister, stryges fra repertoiret i Dagmarrevyen 1942. Samme revy kunne dog godt fremføre visen Så slår to hjarter om et par af hovedpersonerne i det*

følgende, Frits Clausen og Wilfred Petersen. *Hvis de sku mangle, kan vi låne dem lidt grænseløs foragt*, sluttede visens ophavsmand, Poul Henningsen.²⁵

Med politisk tryk, censur og selvrensens syns vilkårene for den legale politiske satire i besættelsestidens Danmark umiddelbart at have været lagt i snævre rammer, og Jensenius' karakteristik af *Blæksprutten* 1940-44 som en tam affære kunne man måske frygte gjaldt den satiriske streg i det hele taget efter 9. april, og da ikke mindst når det gælder streger af nazismens danske repræsentanter. Det er imidlertid ikke tilfældet.

I al beskedenhed (1930-1939)

DNSAP blev startet i al beskedenhed i efteråret 1930 af en begrænset kreds af mænd, hvoraf de fleste længe havde været kendt på den yderste højrefløj. Partiets stifter, ritmester Cay Lembcke var allerede blevet portrætteret af Chr. Hoff i *Svikmøllen* 1927. Den monokelbærende spejderfører blev ikke taget højtideligt: *Giv Agt! Paa Vagt! Hold Takt! Brug Magt! Nok Sagt!* stod der på den plakat, Hoff lod ham fremvise.²⁶ Men der var ikke »sagt nok« om Lembcke. Dertil havde han alt for mange af de særlige egenskaber, satiren næres af. Der var både hans spejdermilitære udseende og væremåde, som kunne få flere til at tvivle om hans mentale sundhedstilstand. Det var dette, der blev udnyttet, da *Blæksprutten* i 1932 annoncerede, at et dansk nazistparti ville stille folketingskandidater til valget, *saa snart det er lykkedes Ritmester Lembcke at faa indsamlet de nødvendige 10.000 stemmer, men han er nok endnu ikke helt ved de fulde fem.*²⁷

DNSAP var kun én lille gruppe blandt de mange højregrupper, som havde set dagens lys fra 1920'erne. Derfor vakte dette plagiat af et tysk

højreparti ikke videre opmærksomhed. Medlemmerne var så få og tilslutningen så begrænset, at partiet ville have været dømt ude af offentlighedens og dermed af satirens søgelys, hvis ikke nazismen med Hitler var kommet til magten i januar 1933 i Tyskland. De danske nazister blev først interessante pr. stedfortræder og forbillede. Endda kun i begrænset omfang, men i overflod i forhold til deres betydning.

Tidligst synes de danske kommunister at have fået øje på dem. Fra partifællerne i Tyskland, hvis kamp mod nazismen og socialfascismen = socialdemokraterne de fulgte intenst, var de klar over, at her lurede en alvorlig politisk fare. Det var ikke i sig selv nok, at nazisterne udråbte sig som indædte antikommunister, men det var en politisk strømning i vækst, reaktionen blev styrket i Danmark. I folketinget ivrede DKP's formand Aksel Larsen i 1933 for et forbud mod hagekorsbannere i Danmark med den begrundelse, at det var en fremmed magts flag. Det kom ikke igennem. Derimod blev der i april 1933 indført uniformsforbud for diverse politiske korps.²⁸ Det ramte nazister, ungtkonservative, socialdemokrater og kommunister i flæng. Men DKP havde uden ønske derom hjulpet de danske nazister med at få opmærksomhed og finde omtale i offentligheden, hvad folketingsvalget i november 1932 ikke havde kunnet gøre. Da fik DNSAP kun godt 1.000 stemmer i hele landet. Imidlertid spildte de kommunistiske satirikere ikke deres penne på nazismens danske variant. Både i *Vi Gymnasiaster*, i *Plan* og i *Arbejderbladet* blev det den tyske nazisme og den danske regerings samspil med denne, som kom i centrum. Scherfig har leveret nogle af sine fineste antinazistiske karikaturtegninger i *Vi Gymnasiaster* i 1933. Enkelte gange dukker DNSAP op, personificeret af Lembcke med hagekorsarmbind, heilende og med mo-

nokel, som en del af det reaktionære sammenrend med bl.a. Konservativ Ungdom og spejderbevægelsen.

Også *Blæksprutten* 1933 brugte en hel side på Hitlers magtovertagelse i januar 1933, mens den danske nazisme, mindre fremtrædende, samtidig fik påskrevet i sangen *Hvordan Fru Agnes Friis Schmitto blev Nazist*. Versene handler om dyreelskeren fru Friis Schmitto, der går fra parti til parti for at finde de sande dyrevenner og til slut fandt det:

*Hun trilled som en lærke og kvidred
som en stær
efter et, der ret forstod at skatte
væggelusens værd.*

*Hun ledte, hun søgte, og endelig til
sidst*

*hun raabte: »Jeg har det! Jeg gaar hen
og bli'r nazist!«*

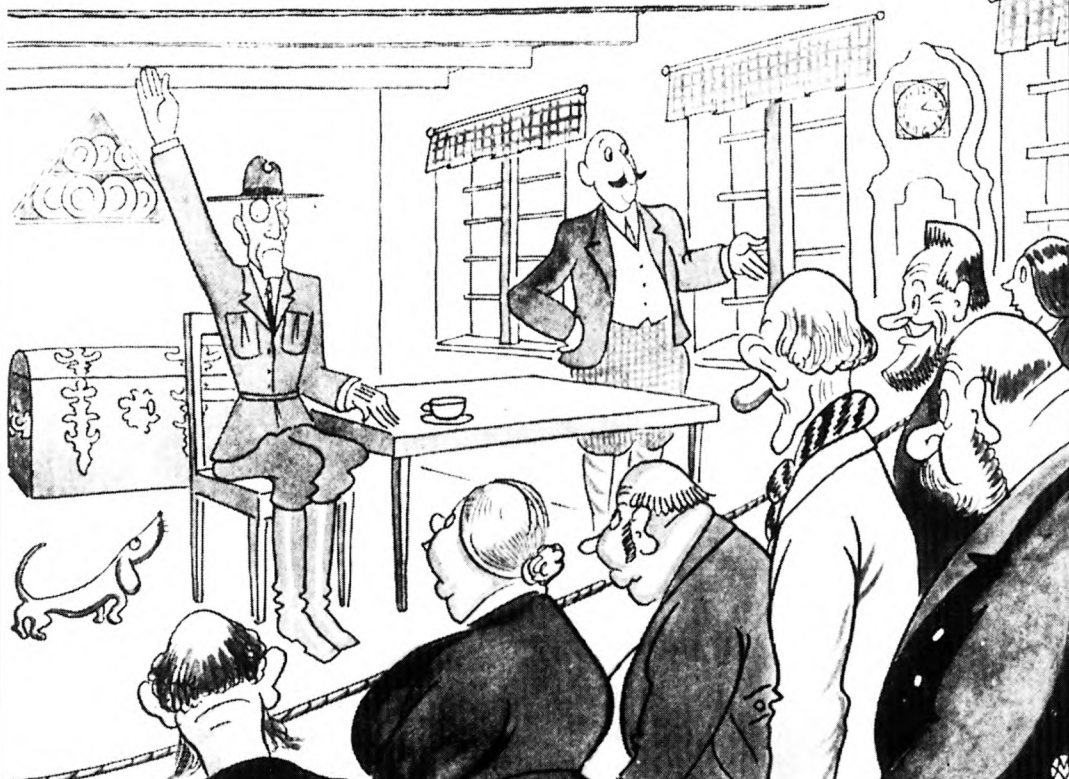
*Hvad Nazi er for noget, derom Fru
Schmitto staar*

*saa forvirret som en høne og saa raad-
vild som et faar.²⁹*

Blæksprutten havde dermed på sin måde vurderet de danske nazister som det ringeste af det ringe. Mindre indpakket var *Rød Ungdoms* beskæftigelse med partifører Cay Lembckes optræden som politisk neutral taler ved et spejderstævne i Gentofte i april 1933. Neutraliteten gav *Rød Ungdom* ikke noget for. Bladet mente, at spejderbevægelsen hermed havde bekendt politisk kulør, og Lembcke blev tegnet gestikulerende og råbende, iført uniform og med en kæphest mellem benene, mens en gruppe spejdere med Dannebrogflag hørte på.

Den forsmædelige valgfiasco førte til magtkamp og førerskifte blandt de danske nazister. I sommeren 1933 blev Lembcke afløst af læge Frits Clausen fra Bovrup i Sønderjylland. Satirikerne mistede ikke hermed et brugbart offer, som vi vil se, men de fik i stedet endnu et. *Blæksprutten* 1933 benytte-

Et mærkværdigt Dyr forevises!

Da Ritmester Lembcke lagede Skjul med Politiet i Jylland, lod han sig hos en af sine Tilhængere forevise for Egnens Landboere.

1: Et mærkværdigt dyr forevises! Svikmøllen 1934.

de anledningen til at slå stillingen som »Der Führer« i »Stormkampfronten Afdl. VI, Ølsemaglekredsen«, op. Blandt ansøgerne optræder som den første Victor Pürschel, tidligere formand for den konservative folketingsgruppe. Pürschel blev ved denne tid i bl.a. *Rød Ungdoms* og *Arbejderens Almanaks* satiriske tegninger fremstillet som nazist.³⁰ Så vidt går *Blæksprutten* ikke, i stedet gengives slutordene fra Pürschels ansøgning: *Strængt fortroligt! Diskretion en æressag!* Det var mere subtilt, men næppe mindre virkningsfuldt end at fremstille manden med oprakt arm, langskaftede støvler og hagekorsarmbind. Blandt de øvrige

ansøgere som Der Führer optræder ikke overraskende Ole Bjørn Kraft, Knud Bach og Niels Bukh. Mere overraskende er det måske, at de to sidstnævnte allerede i 1933 kan sættes i forbindelse med nazismen.

For at svække indtrykket af den direkte udpegning af fascistorienterede personligheder er indlagt flere andre, om hvem det med sikkerhed kan siges, at de ikke hældte i den retning. K.K. Steincke f. eks. Af hans ansøgning citeres, at han ikke er blind for alle anskuelsers mulige berettigelse, selv om han ganske vist er socialdemokrat, men trumfen for kandidaturen til førerstillingen er dog, at Hans

Majestæt kongen har dekoreret ham med fortjenstmedaljen i *guld*. Cai Holm er også kommet med i feltet af ansøgere: ... *Med hensyn til spørgsmålet om arier eller ikke arier kan jeg henpege på, at jeg som kammersanger er meget fortrolig med arier.*³¹ Det er vittigt, men det er også værd at bemærke af den grund, at det er et af de uhyre få tilfælde, hvor racismen berøres i satiren.

Trods førerskiftet i DNSAP bevarede Lembcke i første omgang både presens og satirikernes største opmærksomhed. Det var ikke kun, fordi han ikke opgav magtkampen med Frits Clausen, men nok så meget på grund af hans mildt sagt besynderlige adfærd. Bl.a. skjulte han sig en tid for politiet hos en tilhænger i Jylland, hvilket fik *Svikmøllen* 1934 til at bringe *Et mærkværdigt dyr forevises!* med Lembcke anbragt heilende på en stol i spejderuniform. En udspændt snor adskilte ham fra de lokale bebore, der var kommet til for at se det mærkværdige eksemplar (Ill. 1.). Lembcke var eftersøgt i forbindelse med en retssag mod nazisten Carlis Hansen, der arbejdede sammen med en anden nazist, Eugen Danner, om spionage og angiveri. Carlis Hansen havde bl.a. kidnappet en emigrant, for hvilket han fik 40 dages fængsel. Før det kom til strafafsoning, flygtede han til Tyskland. Også Danner flygtede.³² Det fik følgende vers med på vejen i *Arbejderens Almanak* 1935:

Nazi-mod

*Tre drosler sad pæn på bøgekvist
så gode venner var de vist.
To fløj mod syd og en mod vest,
til han til Vestre kom som gæst.*

*Heil for det danske nazi-mod.
Stolt Lembcke, Danner, Carlis stod.
For lovens arm de – sikkert da –
ej stikker op – de stikker a'.*

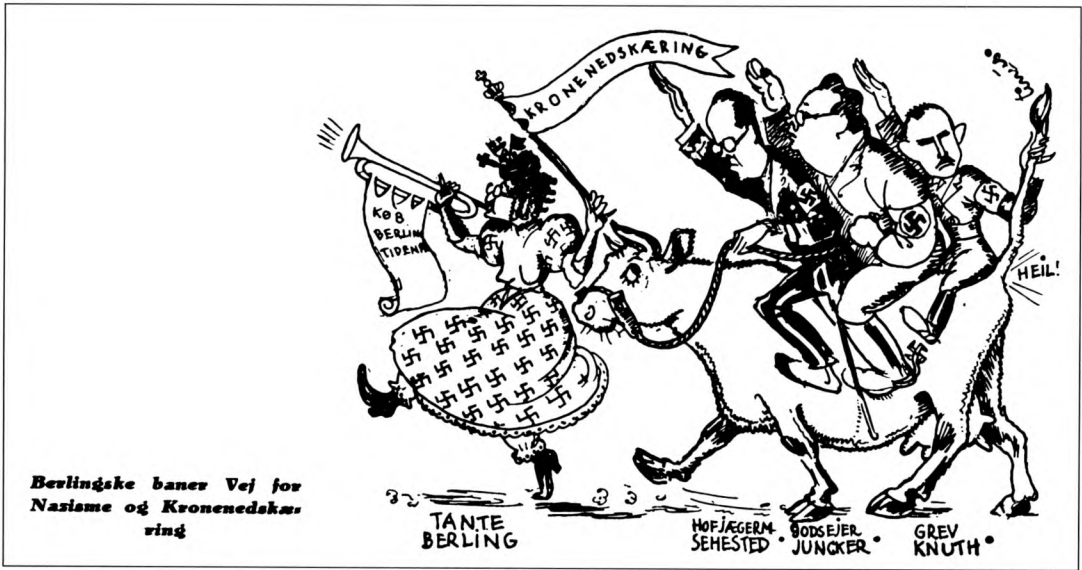
Versene var ledsaget af en tegning med et træ, hvorfra tre drosler i de nævnte herrers skikkelser netop var lettet, mens en politimand så til.

Samtidigt kæmpede DNSAP for opmærksomhed i den politiske offentlighed. Med nogle få tusinde sympatisører og færre aktive var det ikke let. Der blev valgt konfrontationer med de andre partier. Afbrydelse af partimøder og marcher. Det gav i det mindste omtale i aviserne, når der havde været slagsmål. Det fangede *Svikmøllen* 1934 på kornet. Under tegningen af en uniformeret baby med hagekorsarmbind og potte bragtes dette vers:

*Der nazistisk tummel og ballade
var i København i Vestergade;
men da urostifterne blev fjernet,
skete det ved hjælp af børneværnet.
Dreng, der var rendt fra moders skørter,
skulle læres op til Fehmemörder,
ej ved den slags dansk nazisme blues;
kan de kravle, kan de også bruges!*

I *K. U.s Kampblad* beskæftigede man sig af og til med modstanderen, som man havde så mangan en dygtig slåskamp med. I sommeren 1935 inviterede KU til »sagligt diskussionsmøde under lige vilkår« med Christmas Møller og Frits Clausen som talere. Det blev afslået uden motivering af DNSAP, hvorpå kampbladet lod sin tegner forestille sig Koncertpalæ-mødet, som det i givet fald ville have taget sig ud: Fyldt med KU'er og foruden den korpulente Frits kun en enkelt anden nazist.³³ Satirens niveau hæver sig ikke over skolebladets, men her er en af de første ansatser til udnyttelsen af førerens korpus som led i satiren.

I midten af 30'erne tiltrak Frits Clausen og hans nære tilhængere sig i øvrigt kun ringe opmærksomhed. Der var mere interesse for hvilke andre grupperinger og enkeltpersoner, der ville indlade sig med de danske

2: Berlingske baner vej. Rød Ungdom 1935.

nazister og dermed pådrage sig etiketten nazister. I de år førte Frits Clausen forhandlinger med Landbrugernes Sammenslutning, og det var magtpåliggende for de politiske modstandere på venstre fløj at få disse forbindelser peget ud. Det blev bl.a. gjort gennem satiren *Rød Ungdom* bragte i 1935 i forbindelse med en behandling af bondetoget tegningen *Berlingske baner vej for nazisme og kronenedskæring*, hvor Tante Berlinger med hagekorsprydet kjole går foran bondetoget bestående af de på en ko ridende godsejere Sehested, Juncker og Knuth. Alle tre i uniform og med hagekorsarmbind. De heiler alle med højre hånd, og grev Knuth slutter effektivt toget ved med venstre hånd at holde koens hale op, hvorfra så lyder et heil! (Ill.2).

Jørgen Sehesteds manøvrering mellem diverse borgerlige partier og Landbrugernes Sammenslutning fik også nogle linier med på vejen i *Arbejderens Almanak* 1936, hvor hofjægermesteren sås svævende mellem ikke mindre end fire trapez'er på vej mod at gribe ud efter den, hvorpå stod L.S.:

En arier

*Hr. Sehested sidder på Broholm slot,
så arisk af æt og med blod så blå.
Hans ædle øjne fryse og gløde,
når blot han lugter en smule jøde.*

*Hvor heldigt dog for den Sehesteden,
der sad ved Glückstads fødder beske-
den,
hvor heldigt for de ariske skikke,
at jødiske penge, de lugter ikke.*

Digteren har ikke været helt heldig med disse vers – hvem har set øjne fryse! – men Sehesteds inkonsekvente racisme stilles præcist i relief ved påpegningen af forbindelsen til den afdøde bankdirektør Emil Glückstadt, som var af jødisk afstamning.

Forhandlingerne med L.S. førte ikke til noget gunstigt resultat for DNSAP; det gjorde folketingsvalget i 1935 heller ikke. Måske var det politiske fænomen ved at dø ud. Karikaturerne begyndte så småt at antyde det. *Blæksprutten* 1938 gav det under vajende hagekorsbannere og unge i slåskamp et par præcise strofer med på vejen:

*Om »folkefællesskabet« det fortælles,
At det er mere skab, end det er fælles*

mens Herluf Bidstrup i *Arbejderens Almanak* under overskriften *Gadeliv 1938* viste en grønthandler med sin vogn, hvorpå lå »Møre pærer«, hovederne af bl.a. grev Knuth, pastor Malling, Victor Pürschel, Arne Sørensen, Jack Westergaard, Wilfred Petersen og Frits Clausen. Henvendt til den potentielle køber, fru Dannevang, som holder sig for næsen, udbryder sælgeren, mens en betjent nærmer sig:

*Hvad si'er De – er den spidskål ved at
gå i bøllefrø,
tja, Frue, man har dvælet lidt for længe,
for Wilfred og Fritz Clausen-kål skal
skæres pø om pø ...
tag blot lidt grønt, hvis hønsene sku'
trænge.*

*Nå, det der, det er bare lidt almindeligt
skvadderkål
fra K. U.s Planteskole – – har De »janter«,
så får de en Sovjet-rødbede med i samme
mål ...
det pynter mellem andre kønne planter.*

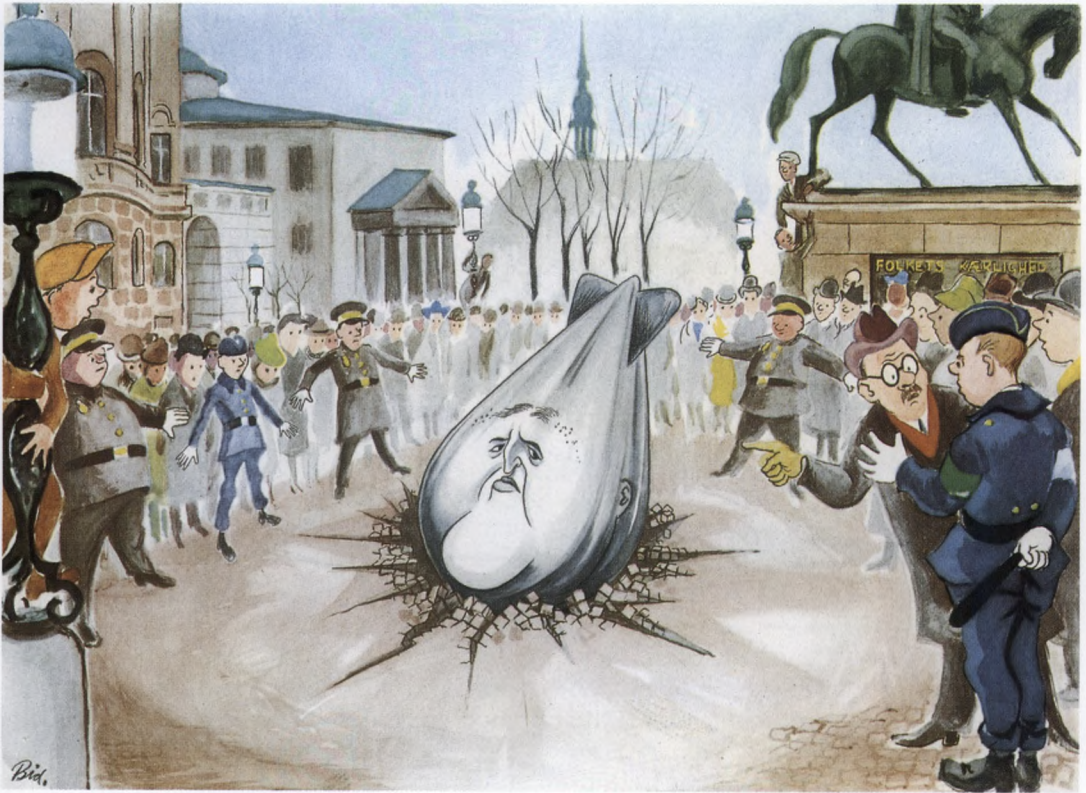
*Godt ord igen, betjent, ... ja, jeg ka' nok
se det sel' -
det er en samling edderstygge frugter,
...
og nazikæmpe-kålen, – – jo, jo – beva-
res vel,
jeg kan jo også mærke, at den lugter.*

Imidlertid var den nazistiske frugt ikke ved at gå helt til, selv om frugthandleren i *Arbejderens Almanak* sluttede med at rulle al rådenskaben ud på lossepladsen. DNSAP kom i folketinget med tre mandater i marts 1939. Det inspirerede ikke rigtigt tegnerne. Der var ikke megen opmuntring at hente i det valgresultat. Bidstrup gav

forud for valget *Social-Demokratens* læsere et portræt af politikeren Frits Clausen i partiuniform. Uden synderlig overdrivelse af figuren virkede den korpulente skikkelse med den oprakte arm og det kødfulde ansigt som en karikatur i sig selv.³⁴ Der skulle en anden storpolitisk begivenhed til, før *Svikmøllen* 1940 scorede en satirisk træffer med *Blindgænger*, Frits Clausens hoved tegnet som en bombe, der lander ueksploderet på Christiansborg Slotsplads, hvorpå en ældre herre peger og spørger en betjent: *Er den mon tidsindstillet, eller er det en blindgænger?* (Ill. 3). På ny var pennen Bidstrups. Det spørgsmål, der blev stillet, var der sikkert mange, som stillede sig ved den tid. Ikke alle var lige sikre på svaret.

Det nye venskab (1939-1940)

Det var ikke fremgangen ved folketingsvalget i 1939, der bragte DNSAP helt frem i satirikernes søgelys. Det var heller ikke DNSAP's landsmøde i Kolding i juni samme år. Her havde ellers været rigeligt med stof for satiren. Partiets brug af lurer for første gang og genoplivelsen af andre »gammel-nordiske skikke« under og efter »førertinget« kunne måske nok have inspireret en spids pen. Der skulle imidlertid noget helt andet til. Uden at vide det gik Frits Clausen og konsorter i august 1939 hen og fik nye og ganske uventede politiske venner. Ikke-angrebepagten mellem Tyskland og Sovjetunionen slog ned i dansk politik som et lyn. Her var noget, der kunne bruges. På redaktionerne blev der travlt. Tegnerne kom i arbejde, mens aviscommentatorernes store flertal frydede sig. De erklærede politiske dødsfjender, kommunisme og nazisme, havde indgået en ikke-angrebepagt. *Rød Ungdom* gjorde Frits Clausen og Aksel Larsen til »en slags partifæller«,

3: Blindgænger? Svikmøllen 1940.

de hjemlige agenter i tysk nazisme og russisk bolsjevisme, som nu efter ordre udefra må opretholde en vis neutralitet i det indbyrdes forhold. Bladet søgte at trække hele stikket hjem over pagten, for dermed bortfaldt den sidste meget spinkle begrundelse for at opretholde et kommunistisk parti i et demokratisk land. *Fritz eller Axel – det er to alen af et stykke, hvor meget de så end hævder det modsatte.* Den ledsagende tegning viste de to nye partnere begge både heilende og visende knyttede næver med rød front til hinanden.³⁵

Politikens Carl Jensen portrætterede de to folketingsmænd Clausen og Larsen side om side i færd med at underskrive en ikke-angrebspagt, mens det glade budskab om pagten lød fra Moskva radio i baggrunden.³⁶ I *Blæksprutten* førte pagten til d'herrer Aksel og Frits, »to sjæle – en tanke«, på sam-

me tandem med hjul af hammer og segl og hagekors og spørgsmålet *Quousque Tandem?* (Ill. 4), men dermed var det ikke gjort i sprutten. Med titlen »*Sein Kampf*« bragtes et helsidesbillede af Aksel Larsen, der sad med hovedbrud, mens der fandt en nyophængning sted i redaktionskontoret bag ham. Hitlers smilende portræt blev anbragt mellem Lenins og Stalins. På skrivebordet var anbragt et personligt signeret portræt »Til Aksel fra Frits«. *Svikmøllen* prioriterede også pagten med en helside: Sæsonens morsomste dans: *Bumps-a-Daisy skildret trin for trin* med Aksel og Frits fase for fase fra krigsdans til høflighed og sidst venkabelig vals.

Der var næppe noget andet parti, ikke-angrebspagten kom mere belejligt for, end Socialdemokratiet. Det gav sig også udtryk i den mest ætsende satire,

og ikke kun i *Rød Ungdom*. Både Herluf Bidstrup og Peter Koch blev sat på opgaven i *Arbejderens Almanak* 1939. Under overskriften *Sangen om Larsen* tegnede Bidstrup Aksel Larsen heilende over for et stort hagekors. Tegningen var der ikke ofret megen fantasi på. Til gengæld var der gjort så meget mere ud af omdigtningen af »Sangen til Larsen« over hele seks vers sluttende med

*Her er en sang om en mand, der hed
Larsen,
han sku' kæmpe for hammer og segl, –
jo, god morgen, kammerat Larsen ...
det sku vær' så godt,
og så blev det bare – »Heil«.*

Koch tog sig af den mest indædte karikaturtegning, han vist har præsteret, *Det nye venskab* (Ill. 5). Den store tykke Frits Clausen holder den lille Aksel Larsen i hånden og trykker ham med en omfavnelser ind til sig. Det er tydeligvis imod Aksels vilje, men Frits beroliger ham: *Nu må vi se at holde ud, lille Larsen, til der kommer nærmere ordre*. Stalin smiler veltilfreds fra et billede på væggen i baggrunden. Poli-

tisk karikatur, når den er bedst i den forstand, at den er virkningsfuld. Dermed være ikke også sagt, at den er rigtig. Koch leverede med sit »venskabsportræt« af Aksel Larsen og Frits Clausen det fuldt udbyggede billede af Frits Clausen, som blev stående, d.v.s. er benyttet igen og igen i senere karikaturer – og en del af litteraturen. Det tog partiføreren godt seks år at slå, om ikke sin position, så dog omridset af sin skikkelse, fast i offentlighedens bevidsthed. Det var ikke billedet af nogen hård, brutal eller ond mand, men en godmodig fyr uden eget initiativ og tankekraft, en mand, der afventede ordre.

Det nye venskab gav omsider Frits Clausen og DNSAP den opmærksomhed, som ingen af deres egne mange og særegne anstrengelser 30'erne igennem havde kunnet skaffe dem. Rimeligvis ville partiet alligevel hurtigt igen være gledet ud i det politiske mørke, hvis ikke en verdenskrig var brudt ud, og partiet endnu engang havde fået uventet hjælp udefra.

»Det nye venskab« mellem kommunister og nazister i Danmark, som fælles politiske modstandere kort havde

5: Aksel Larsen på Frits Clausens skød. Arbejdernes Almanak 1939.

godtet sig over, blev ikke nogen lykkelig forbindelse. Det gør påtvungne eller postulerede venskaber sjældent. Vel neddæmpede partierne kort den verbale bekrigelse af hinanden, men det kom aldrig til en fælles optræden i noget spørgsmål, der kunne give satirikerne impulser til at følge op på succesen fra efteråret 1939. Der var ikke mere i den historie for dem. Lidet kunne de ane, at de havde leveret permanent stof til Danmarkshistorien. Der var nemlig mange ikke kun i samtiden, men også sidenhen, der kunne li-

de tendensen, den politiske brod. Der var ramt noget, der kunne bruges.³⁷

Rakkertjeneste (1940-1943)

Med den tyske besættelse af Danmark i april 1940 ændredes magtforholdet mellem DNSAP og dets satirikere i teorien. DNSAP kunne nu gå til besættelsesmagten, hvis partiet følte sig forulempet af pressen eller andre, og pressen og tegnerne skulle på deres side undgå at overskride den grænse,

der kunne føre til bortcensurering, repressalier og lignende. Som nævnt blev enkelte tegnere formentlig forhindret i at videreføre deres arbejde. Det var enkelte af dem, der især havde markeret sig mod nazismen og Tyskland i 1930'erne. Nogen nærmere dokumentation for dette foreligger ikke, men det var ikke overraskende, om det publiceringsforbud, der havde ramt nogle journalister og forfattere, også kunne gælde tegnere. Hans Bendixs tilfælde er lidt svært at bruge til noget, da han var afrejst til USA i 1940 og dermed havde unddraget sig alle former for forbud. Herluf Bidstrup fortsatte i hvert fald uhindret som tegner, selv om han havde leveret adskillige krasse antinazistiske satirer før krigen, men måske havde han endnu ikke gjort sig bemærket nok.

De tilbageværende tegnere, som i 1930'erne havde været aktive i den internationale antinazistiske kamp, synes enten at have indstillet denne side af deres virksomhed eller at have tegnet til undergrundspresen, da den spirede frem. I sommeren 1940 var der ingen tegnere, der havde forfulgt DNSAP så meget med deres penne, at partiet med nogen ret kunne kræve publiceringsforbud mod dem. Det blev der heller ikke grund til siden. Af den ene eller den anden grund passede pressen i den grad på med at udøve satire mod nazismen generelt og DNSAP specielt, at man, hvis det ikke havde været for en enkelt undtagelse, kunne have troet, at partiet faktisk var kørt på lossepladsen.³⁸

Først kan det slås fast, at DNSAP blev ved med at levere stof, der kunne have udleveret partiet til latteren. Undtagelsen i dansk presse, som jeg straks skal vende tilbage til, (over)udnyttede dette. Humoren er danskerens bedste våben mod overmagten, er det ofte gentaget. Dette våben synes i karikaturens form kun i ringe grad taget i anvendelse over for DNSAP på det

tidspunkt, hvor partiet var nærmest på at opnå nogen som helst indflydelse på Danmarkshistorien. Var emnet for alvorligt, for truende til at nogen tegner ville benytte våbnet og nogen redaktør antage det?

Hele skoven af satiriske blade og årsskrifter ophører med at bringe både store og små historier om DNSAP. *Arbejderens Almanak* er typisk i den henseende. Efter at have leveret hints om højrefløjen og dens nazistiske inspiration gennem 1930'erne og enkelte gange at have givet DNSAP en større rolle, døde det bort lige med et. Når *Blæksprutten* 1941 vover sig frem med en enkelt helside om Frits Clausen, *Dauids harpespil spreder kong Sauls tungsind*, udsprunget af, at digteren Valdemar Rørdam var begyndt at publicere i den nazistiske presse, var det ikke en af den slags tegninger, der slog i et nu. På den ene side var den meget forsigtigt lavet af Jensenius. Man skulle tænke en ekstra gang over Frits Clausens »tungsind« for at få noget vittigt ud af det, for baggrunden var i øvrigt trist nok. Der var ikke noget morsomt eller opløftende ved, at den aldrende digter Rørdam havde bekendt sig til nazismen. Det var en ret uløselig opgave at vende det til noget, der slog i et nu (Ill. 6).

Det var i 1940, der blev stillet forslag om, at Frits Clausen blev steriliseret. Det var også det år, det blev slået fast, at den 9. april var den største dag i Frits Clausens liv. Endvidere fik han det efterår udgivet sin »Blå Bog«. Han blev også fremstillet som rakkeren, der tilbød sin tjeneste til tyskerne. Bare for at nævne nogle af de artigheder, han blev udsat for. De kom imidlertid fra en helt anden kant end al tidligere satire, han havde været udsat for.

Denne satire var hårdere, langt mere personligt nærgående og stærkt insinuerende. Den kom fra en mand og en personkreds, der udfordrede Frits

6: Davids harpespil. Blæksprutten 1941.

Clausens og DNSAP's rolle som det førende danske nazistparti. Wilfred Petersen og hans Dansk socialistisk Parti ønskede med alle midler at undergrave Frits Clausens autoritet i 1940. Selv udsprunget af den yderste højrefløj, bl.a. med medlemskab af DNSAP til november 1932, havde Wilfred Petersen rivaliseret med Frits Clausen i det meste af 1930'erne og hængt ham ud i sine skrifter, specielt tidsskriftet *Stormen*, ofte i stærkt injurerende vendinger.³⁹ Indtil april 1940 var det imidlertid ikke sket i satirens form.

Stormen bar undertitlen *Wilfred Petersens Kampblad*, og det var lige, hvad det var. Indtil 1939 var det et månedsblad, derefter kom det hver 14. dag til juli 1940, da det blev et ugeblad, for sluttelig fra 7. september

samme år at blive dagblad. *Stormen* havde tilsyneladende stor succes efter den tyske besættelse. Bladet viede Frits Clausen og DNSAP mere opmærksomhed end nogensinde. I konkurrentens øjne var DNSAP et landsforræderparti, som aldrig måtte »frelse« Danmark, dvs. komme til magten med besættelsesmagtens hjælp. I nummer efter nummer hamrede *Stormen* løs på nazisterne med forsideoverskrifter som *Sæbeboblen DNSAP*, *Frits Clausen bør steriliseres* (juli 1940), og *Hagekorsfolkene som landsforræddere* (12. juli 1940). I et tillæg til *Stormen* juni-juli stod som overskrift *Frits Clausen og »Fædrelandet«*. *Skal Danmark »frelses« ved plat og homoseksuelisme?*

Dette var ikke videre satirisk, men førte ud fra sin egen indre logik over i

en karikaturtegning den 11. september, hvor Frits Clausen klædt som kvinde med en lille dametaske, påskrevet »Dansk Front« tilbød sig til en tysk soldat, som svarede: *Nej, ellers tak md. Clausen. Jeg har skam en bedre smag!* Det blev for meget for besættelsesmagten, der allerede for en artikel den 30. august havde forlangt tilsale rejst mod bladet. Artiklen var et angreb på DNSAP og berørte kun indirekte Tyskland, så det kom der ikke noget ud af. Frits Clausen i kvindeantæk førte den 13. september Wilfred Petersen som *Stormens* redaktør til afhøring i krigsretten, men der blev heller ikke i den anledning rejst sigtelse.⁴⁰ Allerede den følgende dag kunne *Stormen* derfor bringe karikaturen *Frelsermanden i knibe* om hvordan Frits Clausen havde stort besvær med at fremkomme med de lovforslag på tinge, som han havde bebudet. *Stormen* nåede at bringe endnu to Clausen-karikaturer. Den ene blev bragt den 24. september. I *Kun en drøm* lå Frits Clausen til sengs i hagekorsprydet natskjorte, mens han blev vartet op af »Moder Danmark«, som han fortæller: *Aa, jeg havde sådan en dejlig drøm. Jeg drømte, jeg var blevet konge i Danmark.* Natpotten »Fædrelandet« skimtes under sengen. Frits Clausens drøm førte videre til *Stormens* sidste karikaturtegning den 26. september: *Kong Fritz den Iste*, den kødfulde partifører fremstillet som et spillekort med hagekorssepter. Alle disse tegninger er signeret »Blanko«, som også senere forevige den danske nazismes forkæmper for Wilfred Petersen.

Stormen supplerede – som andre antinazister! – sin agitation mod DNSAP med udsendelse af propagandamærker, løbesedler og plakater. Her optrådte »Den uanstændige Abelone«, som vendte bagen til med optrukket kjole og afslørede Frits Clausens kødfulde ansigt: *Dansk Front. Fritz Clausens Holdning overfor dansk Kultur.*⁴¹

»Den uanstændige Abelone« blev smidt ned over de marcherende danske nazister den 17. november, mens de var undervejs fra Forum til »Den lille Hornblæser«. Det var den mindelige dag, hvor DNSAP holdt mindeappet for de faldne danske soldater 9. april, og Frits Clausen havde håbet at benytte anledningen til at udråbe sig som leder af en nazistisk regering.⁴² Det endte ikke kun i fiasko, men også i ydmygelse og farce. Højtideligheden ved »Den lille hornblæser« blev ødelagt af en student, der trak en sæk over hovedet på hornblæseren, hvilket affødte både klapsalver fra de mange tilskuere og brede grin. Partiføreren var til grin og adskillige i hans følge fik klø.⁴³ Også det skulle Wilfred Petersen siden slå mønt på.

Besættelsesmagten lagde i løbet af september stigende pres på den danske regering for at få *Stormen* forbudt. Angrebene på og satiren over DNSAP var imidlertid ikke et tilstrækkeligt grundlag. I stedet blev brugt det ikke videre gode påskud, at *Stormen* den 4. oktober bragte en ulovlig militær efterretning. I en omtale af et engelsk bombeangreb blev fortalt, hvor bomberne var faldet. Dermed havde *Stormen* vejledt fjenden! Justitsministeriet forbød *Stormen* fra 10. oktober 1940.⁴⁴ Det skulle vise sig at være en tvivlsom sejr for Frits Clausen og DNSAP. Wilfred Petersen havde nemlig kunnet udvide sin bladaktivitet i anden halvdel af 1940 takket være solid økonomisk støtte fra ministeren for offentlige arbejder, Gunnar Larsen. Gunnar Larsen ønskede på den måde at miscreditere Clausen og hans kumpaner. Støtten til *Stormen* blev nu overført på andre initiativer, hvor den grovkornede og vulgære satire fik en tand til.

Dansk socialistisk Parti udsendte i december på partiforlaget pjecen *Rene Folk med rene Hænder. Blade af Fritz Clausens blå Bog*. Som forfatter stod pseudonymet »Niels Olsen«, der allere-

de et par måneder tidligere havde gjort sig bemærket med en pjece med samme hovedtitel, hvori blev afsløret Jørgen Sehesteds og Majoratsforeningens økonomiske støtte til Landbrugernes Sammenslutning i begyndelsen af 1930'erne. At Wilfred Petersen stod bag, kunne man ikke længere være i tvivl om. Dengang havde tyskerne ikke reageret, men anderledes i december. Frits Clausens »Blå Bog« fik øjeblikkelig tyskerne til den 22. december at forlange Wilfred Petersen anholdt. Han blev også anholdt, men der var ikke grundlag for en fængsling. Det var ikke tilstrækkeligt med satire og injurier af groveste skuffe. Imidlertid truede tyskerne med selv at anholde ham, hvis han blev løsladt. Wilfred Petersen indvilligede derfor i en frivillig internering, der varede indtil 1. februar 1941.⁴⁵

Frits Clausens »Blå Bog« var den hidtil mest ondartede skandalisering af DNSAP, der var blevet trykt. Frits Clausens portræt prydede omslaget med underteksten *Stærkt forskønnet Ungdomsbillede af Danmarks »Frelsermand«, Fritz Clausen*. Var omslagsfotoet stærkt forskønnet, så var indholdet ikke mindre stærkt forgrovet. Her kun et enkelt eksempel: *I Sønderjylland ved man, at Fritz Clausen er et Gammelmandsbarn, døbt ved Faderens Kiste, og at Faderen ikke ligefrem var Afholdsmand. Da nu ogsaa Fritz Clausen har været forfalden til Drukenskab i en helt æventyrlig Maalestok og forøvrigt bærer hereditære Degenerationspræg, forstaar man, at Datteren er blevet uhelbredelig aandsvag, saa vist som intet i den grad kan ødelægge Forplantningsevnen som Alkoholmisbrug. Man ved, at han iflg. de tyske Love, han brænder efter at faa indført ogsaa her i Landet, forlængst vilde have været steriliseret.*⁴⁶ Var dette niveauet, hvorfor så tage blåbogen alvorligt?

I forordet blev det slået fast, at vi er i den heldige Situation at kunne doku-

mentere hver Linie i denne Pjece, men hvordan udgiverne var kommet i den gunstige situation, blev ikke fortalt. I stedet kunne læserne her og der konstatere, at blåbogen rummede oplysninger med præcise kildeangivelser, f.eks. til en række daterede byretsdomme, hvor nogle af Frits Clausens nærmeste medarbejdere havde fået domme af forskellig art. Dette var ikke almindelig kendt stof i offentligheden og kom givetvis også bag på tyskerne. Den mere injurierende end satiriske tekst var ledsaget af de tre sidste satiriske tegninger, der havde været bragt i *Stormen*. Klogeligt var udeladt tegningen af Frits Clausen som homoseksuel, selv om det alligevel ikke var nok til at forhindre Wilfred Petersens fængsling.⁴⁷

Ved et heldigt tilfælde kan vi lytte med ved telefonen, da Børge Bryld den 25. december 1940 kl. 21.50 ringede til broderen H.C. Bryld for at fortælle om Frits Clausens »Blå Bog«. Der udspandt sig følgende ordveksling:

Børge Bryld: De har udsendt et nyt Smædeskrift, det værste der endnu er delt ud. Der er 4 Sider om Frits Clausen, og nu har de ogsaa faaet Ebba⁴⁸ med. Sten⁴⁹ bliver beskyldt for Forsikringsbedragerier, og Tom for at have arbejdet sammen med Jøder.

H.C. Bryld: Har du det?

Børge Bryld: Nej, Sten har lige ringet til mig. Det er Wilfred Petersen og Redaktør Ove Nielsen. Vi staar som Brdr. Bryld kendt i Forsikringsverdenen som de sorte Brylder, og det er os, der har al Indflydelse på Fædrelandet. Frits Clausen hader os, og ved en Magtovertagelse vil han blive skubbet i Baggrunden.

H.C. Bryld: Det maa man da kunde faa forbudt.

Børge Bryld: Ja, at Wilfred Petersen kan blive ved med at optræde på den Maade. Hvis han faar lov til at piske

det ind i Folk hver 14. Dag, saa tror de det jo. Wilfred Petersen maa uskadelligøres.

H.C. Bryld: Sten maa opsøge vore Venner.

Børge Bryld: Ja, Stormen forbudt, kan jo ikke omgaas ved, at han udsender Smædeskrifter.

H.C. Bryld: C. B. Nilsen, Sten og Bang-

sted maa sættes i Gang. Nu ringer jeg til P. F.⁵⁰

Børge Bryld: Ja, han maa ogsaa lar-me.⁵¹

Der blev »larmet« over for »vennerne«, men tyskerne havde som nævnt allerede reageret.

Wilfred Petersen havde ikke alene

7: Den største dag i Fritz' liv. Raketten 1941.

fået økonomisk støtte fra Gunnar Larsen til udgivelsen af pjecerne. Det var også Gunnar Larsen, der på Wilfred Petersens opfordring havde skaffet en betydelig del af dokumentationen. Han havde gennem justitsminister Harald Petersen modtaget en række udskrifter af rigsregistraturen vedrørende forskellige nazisters kriminelle fortid. De var gået videre til Wilfred Petersen, som så viderebragte dem i mindre delikat indpakning i den »Blå Bog«. ⁵²

Mens Wilfred Petersen tilbragte jul og nytår i fængsel, kunne han glæde sig over, at endnu en af hans pjecer kom på gaden. Der var reklameret for den allerede i den blå bog. *Raketten. Wilfred's Nytaarshefte 1941, vittigt og spændende, rigt illustreret*, hed det. *Raketten* var beslægtet med *Blæksprutten* og *Svikmøllen*, beregnet som gaveide i december. På omslaget dansede Frits Clausen og en række danske politikere hånd i hånd om juletræet. Blandt gaverne var – naturligvis – en flaske til Fritz Blymand, et brækjern til Buhl, »Den sidste trøst« til Thorvald og »begplaster til munden« til Xmas. Genren var den bekendte, men indholdsmæssigt turde *Raketten*, hvor bl.a. *Blæksprutten* og *Svikmøllen* tav. Frits Clausen var det tilbagevendende yndlingsoffer i *Raketten*, og da året 1940 havde været rig på begebenheder, var der stof nok at tage af: Bl.a. den Houlberg-pølseædende Fritzemand med ledsagende vers:

*Spis Houlbergs Pølser – det er Mad
saa gør du Fritzemand tyk og glad.
Kan du li' Fritz – spis godt med pølser,
saa viser du ham dine varme Føl'ser.*

Baggrunden for dette var, at Aksel Larsen i Folketinget havde kunnet oplyse, at pølsefabrikantfirmaet Houlberg var blandt DNSAP's finansielle støtter. ⁵³ Bedre gik det ikke, da Fritz blev anbragt på en vippe med den sunde fornuft i den modsatte ende, *han*

vippes i Vejret, som om han var Luft, skønt han arbejder højroed i Kammen. Disse satirer var ikke videre sprængfarlige, men grænserne blev prøvet af: En tegning af Frits Clausen i færd med at udsmykke en kalender med datoen 9. april bar overskriften *Den største Dag i Fritz's Liv* uden andre kommentarer, men beskueren kunne nok regne ud, hvad det drejede sig om (Ill. 7). Endnu videre gik det i tegningen *Rakkerarbejde søges*, hvor den i »rakkerkørtøj« klædte og med en økse udstyrede Frits Clausen henvender sig ved tyskernes dør: *Den tyske Værnemagt har set sig nødsaget til offentligt at meddele, at man frabeder sig Henvendelser fra Personer, som er villige til at stille sig til Raadighed for Besættelsestroppe* (Ill. 8). Bortset fra, at tegneren synes at forveksle rakkeren med bødlen (!), så er det en satire, som ville have været utænkelig i den øvrige presse ved denne tid. Den hører snarere hjemme i den illegale presse – i 1943!

DNSAPs mindeappell for de døde danske soldater 9. april, som blev holdt den 17. november i København med så forsmædelig en udgang, kunne *Raketten* heller ikke dy sig for at forevige. Der er Frits Clausen med et blåt øje og partifæller, der får smæk i den bare bag. Underneden med teksten: *Dette minder mig om, at vi maa have en Mindestøtte til Minde om Minderne fra Mindeappellen*. Spadeslaget i Haderslev den 8. december var også en anledning til et vers og til i streg at fremstille »Helten Fritz«, der gemmer sig under et køkkenbord, mens det hele stod på. Den »modne pære« Fritz er blandt de mindre originale indslag:

*Det maa være Tegnerens Ironi,
at Fritz ses her som en Pære,
for det er just alle enige i,
at Pære han mangler desværre*

Til gengæld afprøver *Raketten* på ny grænser af med *Danteske Kvaler*. To

uniformerede personer er i gang med at skubbe en sten i form af Frits Clausens hoved, påskrevet »Made in Germany« op ad en bakke på hvis top står en taburet. Teksten lyder: *Sisyfos Arbejde kan ikke have været værre end dette, at faa denne importerede Kolos bakset op paa Taburetten. Den ruller stadig ned igen.* Her kunne selv de mest tungnemme være med. Der skulle ikke være tvivl om, at Frits Clausens nazisme var et tysk importprodukt, selv om det ikke helt fremgår, om de to uniformerede hjælpere er tyskere. De kunne være det.

Satiren *Straamænd og Bagmænd* samler bl.a. beskyldningerne mod Frits Clausen fra den »Blå Bog« og viser ham som netop stråmand for andre interesser; bagmændene er spekulanter, grever og hofjægermestre, der hver især vil bruge ham til deres formål (III).

8: Rakkerarbejde søges. *Raketten* 1941.

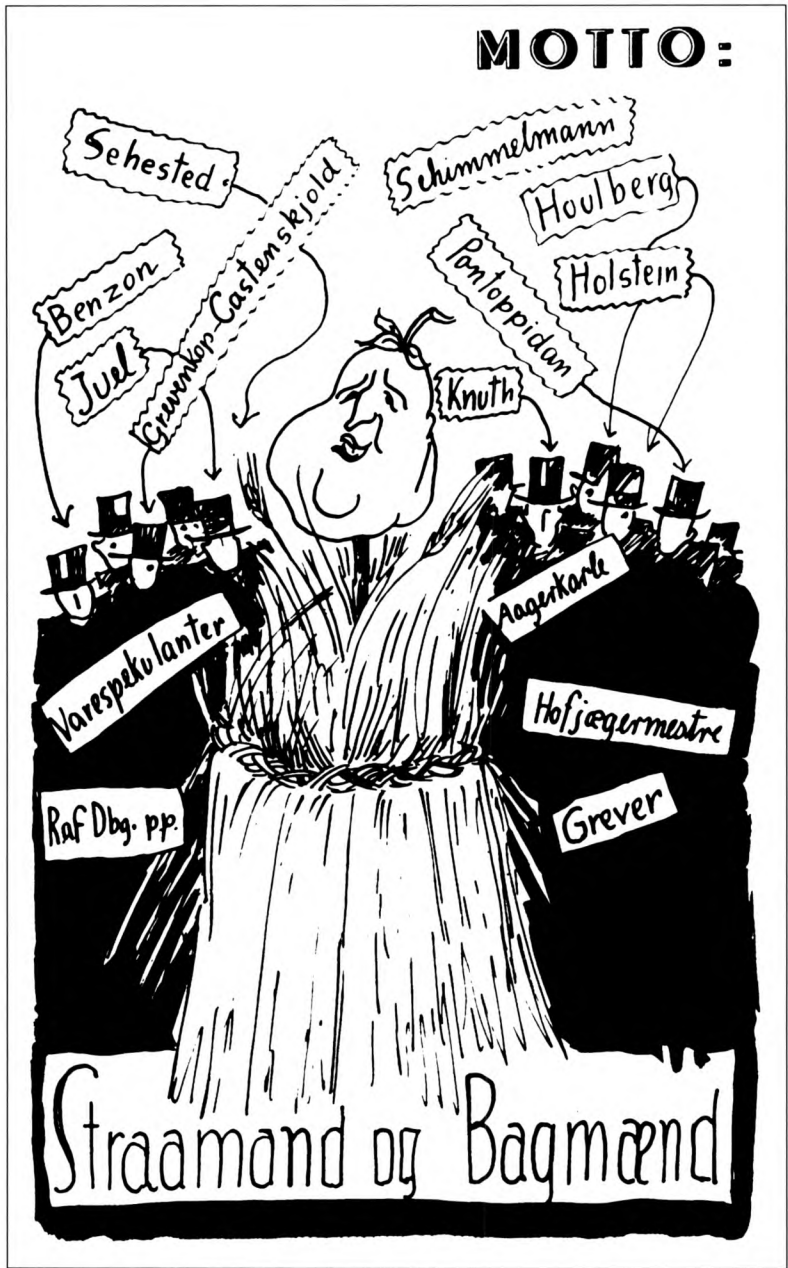
9). Den satire kunne lige så vel have været bragt af DKP og dets avis, hvis ikke der fra den kant også blev passet på.

Så vidt vides, blev der ikke skredet ind over for *Raketten* 1941, men dens bagmand Wilfred Petersen kom alligevel til at mærke både DNSAPs og tyskernes fortsatte interesse, da han kom ud af den »frivillige« arrest i februar 1941. Forinden lykkedes det ham dog at formå to af de tre nazistiske folketingskandidater til at forlade DNSAP og gå i forbund med ham i et nyt parti, Dansk Folkeparti. De to folketingsmænd, såvel som tyskerne, var ikke upåvirkede af de afsløringer, der var fremkommet i den »Blå Bog«. Det havde kølnet interessen for DNSAP. Hjulpet havde det imidlertid også, at de to folketingsmænd fik en klækkelig bestikkelse og desuden havde fået *forevist* 200.000 kr. i kontanter, som Wilfred Petersen foregav var fra hans partikasse, men i realiteten kun var et lån for at skærpe appetitten hos de grådige sjæle. Gunnar Larsen havde stillet tasken med de mange rare penge til rådighed til formålet. Wilfred Petersen med bagmand havde i februar 1941 udført et vellykket splittesarbejde blandt de danske nazister.⁵⁴ Satiren havde ikke været det afgørende middel, men den havde dog spillet med ved at kølnet luften mellem parterne.

Tre uger efter sin løsladelse blev Wilfred Petersen beskyldt for spionage til fordel for England. Både det danske politi og tyske politimyndigheder fik en anmeldelse herom. På et toilet på en kaffebar over for hans kontor var anbragt et angiveligt kompromitterende dokument. Det hele viste sig at være sat i scene af DNSAP med Børge Bryld som instruktør, hvilket det danske politi hurtigt gennemskuede. Bryld blev anholdt, men måtte løslades på tysk bud.⁵⁵

Svikmøllen 1941 kommenterede med en Fritz Jürgensen-imitation fra-

9: Straamand og bagmænd. Raketten 1941.

faldet fra DNSAP: *Gaa lidt længere til Siden. Husk paa, vi er et helt Regiment*, beordrer Frits Clausen med *Fædrelandet* som papirhat sine to følgesvende. Mere forsigtigt kunne det næsten ikke være, mens *Konservativ Ungdom* 1. marts fremstillede Frits Clausen i færd med at lappe bukser efter partisprængningen. Efter 1941 for-

svinder Frits Clausen og DNSAP for resten af besættelsen helt ud af de årlige satiriske hefter – med én undtagelse, *Raketten*.

Raketten 1941 var i ret primitivt teknisk udstyr, stregtegningerne dominerede og var ikke af højere kvalitet. Tegneren Blanko bidrog med alle tegninger bortset fra omslaget, der var

af »Top«. Muligvis er den blevet produceret med ret kort varsel. *Raketten* 1942 udkom i format som *Blæksprutten* og *Svikmøllen*, i bedre teknisk kvalitet og med flere helsides farveopslag, hvor der var gjort betydeligt mere ud af stregen. Frits Clausen-satirerne mangler ikke i denne årgang, men de er færre og mere gennemarbejdede. Der er gjort mere ud af det visuelle. Denne omprioritering hænger givetvis sammen med personens og DNSAPs aftagende betydning. Dette kommenterer *Raketten* på sin egen måde med tegningen af Frits Clausen, der er blevet sendt til himmels med en raket. På vej op passerer han en bjørn med flasker i favnen, bjørnen er ved at dale ned. Bjørnens poter er tegnet som stjerner. Måske er det den russiske bjørn på vej ind i interessefeltet, som her antydes? Sovjetunionen var blevet angrebet af Tyskland samme sommer og havde straks vist klør.

I løbet af især det første halvandet besættelsesår blev der lavet en mængde lejlighedskarikaturer af Frits Clausen og DNSAP. Som graffiti, løbesedler og strøsedler. Eller det kunne være ved tilføjelser på nazistiske plakater, der vendte budskabet mod afsenderen. Kun en brøkdæl af dem er bevaret, men de hører med i helhedsbilledet sammen med karikaturerne i de traditionelle trykte medier. Statsadvokaten for særlige Anliggender forfulgte sådanne sager og giver i glimt indtryk af den opfindsomhed, de anonyme tegnere kunne opvise. Således havde en gruppe, der kaldte sig selv VVV (Vi Vil Værne Kongen og Danmark) i midten af 1941 lavet et klæbemærke, der efterlignede en igangværende kampagne for at lade sig vaccinere, opsat i de københavnske sporvogne. Blot blev der i stedet vist en karikatur af Frits Clausen og teksten: *Er du blevet vaccineret imod ...*⁵⁶

Frits Clausen havde i løbet af 1941 ikke gjort sig videre politisk gældende.

Der var ikke basis for et nyt stormløb mod samlingsregeringen. Meget omtalt var en sag om spirituskørsel, hvor partiføreren havde været passager. Bilen fører var orlogskaptajn Wodschow, stabsleder i DNSAP. Kaptajnen blev idømt 30 dages hæfte, men Udenrigsministeriets pressebureau forbød bladene at omtale kaptajnens tilknytning til DNSAP. *Partiføreren og hans »stabschef« runder et Trafikfyrgengi- ves i Raketten 1942 med et væld af detaljer fra den venligt morsomme side, men en omgåelse af forbudet er det unægtelig! Satiren er ikke så indædt som året før. Raketten ser i en anden helsides tegning en fremtid for Frits Clausen ved scenen. Om det er som jonglør eller klovn eller begge dele, er svært at afgøre. Atter må Frits Clausens person og fremtoning stå for skud. Det er et bimoment i alle *Raketten*s tegninger, men trækkes frem som hovedbudskabet i enkelte. Således er han indlagt i en helside om *Trafikproblemer på cykel: Fritz Clausen er kun set paa Cykle een eneste Gang i sit daadrige Liv. Han blev nemlig straks standset af Politiet, da det ifølge Færdselsloven er forbudt at transportere noget på Cykle, der er bredere end Styret.**

DNSAPs bestræbelser på at vinde befolkningen for sig i almindelighed og ungdommen i særdeleshed fandt efter et par besættelsesår ringere genklang. De første besættelsesårs store medlemstilgang til partiet var løjet af. Partiets agitation fandt dog fortsat punktvis respons hos ungdommen. En del unge mænd drog på den konto i kamp på Østfronten. Andre unge advarede mod Frits Clausens nationalyriki og tog karikaturen i brug til formålet. Konservativ Studenters blad *Akademisk Tidsskrift* var i sit rusnummer sommeren 1942 prydet med en forside, der viser russen som den moderne Odysseus, sejlene på Studenterhåndbogen, som skal modstå lokketonerne fra Sirenerne Ø. Lokketonerne kom-

10: Vil han klare pyn-
ten? Akademisk Tids-
skrift 1942, nr. 3. Forsi-
den.

Til de nye Studenter

NR. 3 JUNI 1942
11. AARGANG

Akademisk Tidsskrift

COELESTEM · ADSPICIT · LUCEM

**Vil han klare Pyn-
ten?**

(En moderne Odysseus hører Lokketoner fra Sirenernes Ø).

mer bl.a. fra Frits Clausen, hvis lurblæsning skal lokke til underkastelse under nazismen. Spørgsmålet om rusen lød: *Vil han klare pyn-ten?* (Ill. 10). Det bragte *Akademisk Tidsskrift* en påtale for at være egnet til at skade forholdet til en fremmed magt. Der blev samtidig rejst sådanne krav til den fortsatte udgivelse, at redaktionen lod bladet gå ind. Studenterviddet var i dette tilfælde gået for vidt, men udfoldedes fortsat i miljøet, og ikke kun blandt konservative studenter. Nazi-karikaturerne fandt en mere indpakket skriftlig eller blot en verbal form.⁵⁷

Selv om det efter de første besættel-

sesår var åbenbart, at Frits Clausens politiske stjerne var dalende, manglede han stadig at få påheftet det satiriske portræt, som skulle blive stående. Atter er det hans onde ånd Wilfred Petersen, der stod bag. I 1942 udkom på Dansk socialistisk Forlag et farvelagt klippearke med Fritz Frelsermand Clausen som sprællemænd. De entusiastiske kunne klippe figuren ud og få sprællemændene til at vinke med en Houlbergpølse i den ene hånd. Til detaljerne hørte, at frelsermanden ved sit bælte havde en pakke »Jaba-kaffe«, på siden med påskriften Rich's (Ill. 11). Det var en erstatning, som man-

den selv var det for den rigtige nazisme.

Raketten 1943 indskrænkede yderligere sit udvalg af Clausen-satirer betydeligt. Som *Frk. Ministerium* måtte sige til den slukørede og impotente Frits Clausen: *Kære Fritzemand, det er ikke nok at have Viljen, man maa ogsaa have Evnen* (Ill. 12). I stedet vovede *Raketten* en satire over en meget kendt og usædvanlig retssag, som var blevet gennemført i 1942 mod det nazistiske tidskrift *Kamptegnet*s redaktører, Aage H. Andersen og Olga Eggers. Usædvan-

lig ved at besættelsesmagten overhovedet tillod dens gennemførelse. Grosse-*rer* Peter M. Daell, den ene af indehaverne af Daells Varehus, var i *Kamptegnet* blevet beskyldt for at stå i et intimt forhold til sin jødiske sekretær Ella Wassermann, der skulle have gjort sig til herre over både firma og personale, så der blev anvendt »jødiske metoder« i virksomhedsledelsen. Artiklerne var som vanligt for tidskriftet i et tarveligt sprog og i dette tilfælde med pornografiske antydninger.

Daell og Wassermann rejste bagva-

11. Sprællemænd
Frits Clausen (1942).

12: Frk. Ministerium.
Kære fritzemand. Raket-
ten 1943.

skelsessag ved Landsretten, der den 15. maj 1942 dømte *Kamptegnets* redaktører til både fængsel og bøde. Sagen blev appelleret til Højesteret og pågik endnu, da *Raketten* bragte sin satire, hvor *Kamptegnets* redaktører ses i færd med at belure Daells kontor med både kamera og lydoptagelser, mens sekretæren viste sine ynder diskret frem på skrivebordet. Redaktør Aage H. Andersen ser åbenlyst lystent til (Ill. 13). I betragtning af, at pressen havde fået besked på ikke at kommentere retssagen, var dette dog en slags kommentar, selv om den hverken tog parti for de anklagede eller for de forulempede. Wilfred Petersen og hans parti nærrede selv udprægede antisemitiske forestillinger.⁵⁸

Vilje og evne (1943-1945)

Folketingsvalget i marts 1943 blotlagde på ny den danske nazismes ganske ubetydelige parlamentariske tiltrækning. *Konservativ Ungdom* kommenterede det i sit aprilnummer med tegningen *Ved Foden af et Bjerg*. Bjergtet var Folkestyret, som både Vald. Thomsen

fra Bondepartiet, Frits Clausen og Arne Sørensen fra Dansk Samling for-gæves havde løbet hovedet imod. *Frits Clausen udtalte efter valget: – Vi staar endnu ved Foden af det Bjerg, der hedder Systemet. – Det er han ikke ene om* (Ill. 14). Det sidste var det unkon-servative blads kommentar. Satiren såvel som et budskab af denne art havde været utænkelig i det unkon-servative miljø bare fem år tidligere. Dengang var »Folkestyret« diskutabelt og ej at ligne med et bjerg, men en kolos på lurfødder.⁵⁹

Efter valget blev DNSAP og dets fører definitivt droppet af besættelses-magten. Bidstrup gav Frits Clausen en hilsen med på vejen ud af dansk politik i form af et par anonyme illegale tegninger. På den ene er folketingsvalget 1943 den hammer, der sætter partiføreren ud af spillet. På den anden travrer Frits Clausen grædende af sted i snevej i fuld uniform på Østfronten, hvortil han var draget i efteråret 1943 (Ill. 15).⁶⁰ I sig selv var satiren uden dikkedarer, hårdtslående og direkte, konstaterende. Frits Clausen var en færdig mand. Derfor fik han heller ikke den tvivlsomme ære at komme i sel-

13: Kamptegnet på jagt. Raketten 1943.

skab med de ti »samarbejdsfolk«, der blev foreviget på den illegale postkortserie fra samme år, *Mænd, der skal afregnes med*: bl.a. statsminister Erik Scavenius, minister for offentlige arbejder Gunnar Larsen, generaldirektør P. Knutzen, højesteretspræsident Troels G. Jørgensen og justitsminister E. Thune Jacobsen. Den danske nazisme blev i stedet repræsenteret af et par åndelige overløbere. Den tidligere socialdemokratiske forfatter Harald Bergstedt portrætteres med lyren i hånden ridende på Frits Clausen: *Den er måske nok lidt uren i travet, min nye pegasus, men til gengæld sidder man jo dejligt blødt*, er hans bemærkning. Frits Clausen er kun kommet med i kraft af den bevægelse, han stod for, ikke på grund af hans egen person. Mindre venlig er fremstillingen af forfatteren Harald Tandrup, der som Bergstedt var gået til *Fædrelandet* med sin pen. Han måtte om sine skriverier selv konstatere: *Det er dog besynderligt, ligegyldigt hvad farve blæk jeg bruger, så genkender man mine kragetæer*. Pennen havde været dyppet i »Fraser«, »Løgn« og »Smiger«, før han skrev sin radiokommentar (Ill. 16). Bidstrup var også mester for denne serie, der blev overmåde populær. Der blev afsat adskillige oplag på 20.000 sæt.⁶¹

Da DNSAP næsten helt glider ud af den legale presse i 1943, står den hastigt fremvoksende illegale presse ikke klar til at modtage Frits Clausen med sviende satirer. I hverken *Frit Danmark* eller *Land og Folk* optræder han en eneste gang i den rolle. Heller ikke de illegale pendants til *Blæksprutten*, nytårskalenderen *1943 i Tekst og Tegninger*, 1944 og *Muldvarpens* tre numre 1944-1945 ofrer karikaturer på Frits Clausen og hans parti. De var blevet en del af den fortid, der skulle gøres op med, men nu var det andre aktuelle forhold og personer, det drejede sig om – og fremtiden.

Tilsvarende i den illegale bogproduktion, hvor det ikke skortede på humorfyldte udgivelser.⁶² DNSAP dukker kun op i få glimt. Det drejede sig altovervejende om Hitler og hans slæng. Det var dem alene, der stod i vejen for fred og befrielse. Mest betydelig og karakteristisk nok for holdningen til DNSAP i sidste krigsår er den i august 1944 på Landboens Forlag illegalt udgivne *Det er saa yndigt at følges ad*, hvor der bag det lyserøde (!) omslag gemmer sig en skrivelse fra DNSAP Storkøbenhavns Syssels Propaganda-Afdeling til partimedlemmerne, der giver et *fornøjeligt indtryk af partiets indre splittelse*.⁶³ Blot et år tidligere hav-

de en anden illegal bog, *Af en Forræders Papirer. Hvad der blev fundet ved Aktionerne mod Landsretssagfører Holger og Børge Brylids Kontorer den 31. Oktober 1943*, vist en helt anden holdning og ikke haft plads til det fornøjelige og satiriske. Der var kun plads til opgør med forræderne. En holdning, som herskede blandt flertallet af dem, der stod midt i det illegale arbejde. Og det opgør var på vej.

Cirkus Danmark (1945-1946)

Danskeren var i de umiddelbare efterkrigsår endnu ikke så hårdt prøvet med politisk cirkus, undersøgelsesretter, særdomstole, kommissioner, tjenestemandssager og andet, der skulle søge at afklare eller dække over, hvad politikerne og deres topembedsmænd egentlig foretog sig. Dertil kom en både fremad- og bagudrettet særlovgivning til sikring af udrensning og opgør med de nationalt uværdige, der dog ikke skulle omfatte de øverste politisk ansvarlige og ejheller den erhvervs-mæssige samfundselite. Det stod ikke i lovene, men burde have været klart, og vist i praksis. En førende jurist, C.B. Henriques, vovede i debattens hede at tale om et juridisk galehus. Når han ikke udbredte betegnelsen galehus til det politiske liv, havde han ikke sagt for meget. Det var i hvert fald en mildt talt forvirret tid, så forvirret, at tegneren Casper Cornelius i *Hudibras* 1945 tegnede *Manden der ikke forstod et ord af det hele*. Manden stod ved et optog alene med sit naziflag i en jublende menneskemængde med alle mulige andre flag, de allieredes og de skandinaviske flag.

Set fra karikaturtegnernes synsvinkel rummede disse år »en motivoverflod ud over alle grænser«,⁶⁴ som enkelte af dem forstod at udnytte. I *Information* indgik digteren Sigfred Pedersen og tegneren Anton Hansen et

makkerskab, hvori de med Børge Outzes ord satte »et minde om Befrielsens og Udrensningens Aar«. Ordene kom imidlertid til at dominere over strengen. Det var Sigfred Pedersens vers, der slog. *De var ikke gjort for at behage, de er støbt som Ammunition til en Kamp – Kampen mod Lunkenhed, Hykleri og alt det, som var nazismen*.⁶⁵ Anton Hansen var i 1930'erne enkelte gange trådt frem med antinazistiske karikaturer, men det var, som kunne han nu ikke engagere sin streg i sagen.⁶⁶ Kun et enkelt eksempel. Til nogle vers om *Den geniale Nazi-Greve Grevenkop Castenskjold*, der – som det under en retssag kom frem – med et par hjælpere havde planlagt at fange Christmas Møller og klippe ham, kunne Hansen kun svinge sig op til fremstille greven som et får med hagekorsarmbind foran sine to betuttede nazihjælpere.⁶⁷ Det fængede ikke. Når

14: Ved foden af et bjerg. Konservativ Ungdom 1, 1943.

15: Valgnederlag og Frits Clausen til østfront. Bidstrup 1943.

makkerskabet alligevel kom til at fungere, var det fordi først versene gav læseren det rette blik at anskue tegningen med. Det måske bedste eksempel herpå er *Den lille Haw-Haw- Frue* om forsøgene på at rense svømmer-sken Ragnhild Hveger og gøre sporten upolitisk med tilbagevirkende kraft. Det skal med, at Haw-Haw var øgenavnet på en kendt engelsk nazist, der arbejdede for tyskerne (Ill. 17):

*Der var en Tid, da hun var meget lille
og var en Ære for den danske Sport.
Hun boltrede sig som en Sæl i Vandet
og strammede hver eneste Rekord.*

*Der var en Tid, men det er længe si-
den,
hvor ærlig Dansk tog Ragnhild til sin
Favn.
Thi hun var først blandt vore raske Pi-
ger
og viste hele Verden Danmarks Navn.*

»Husk, Legemskraft er mer end Aan-
dens Styrke«

*var en af Hitlers Yndlingsteorier.
Det lød besnærende for Svømmepigen,
kort sagt, hun valgte sig et nyt Revir.*

*På tyske Stævner saa man Ragnhild
Hveger,
ein Übermensch, et arisk Muskel-
bundt.
Hun spjættede på Førerens Befaling.
Hun gik i Vandet. Det var hende undt!*

*Brutale Fjender hærgede i Landet.
Til Dachau gik Transporterne af Sted.
Men hun var Æresgæst i Naziriget.
Vi var besat – og det var Ragnhild
med.*

*Og nu kom hun for Alvor ud at svøm-
me,
nu satte hun en ganske ny Rekord.
De svenske Blade sværger nok til Spor-
ten,
men der er Ting, der tæller mer end
Sport.*

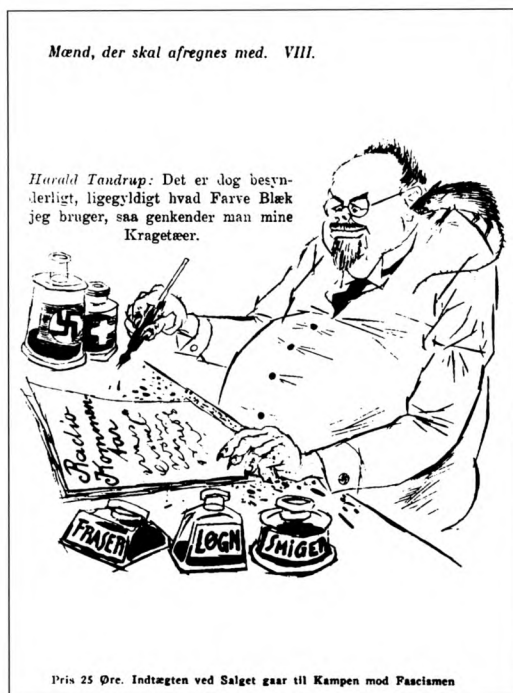
– De svandt, de svandt, de glade Nazi-
dage.

Saa manges Fred og Ro med dem
svandt hen.

Erindringen vi andre har tilbage.
O, lad os aldrig, aldrig miste den.⁶⁸

Ingen tegner udnyttede efterkrigsårenes motivoverflod i et omfang som Bidstrup. I det nu legale *Land og Folk* og i *Frit Danmark* med »Ugens Bidstrup« leverede han en strøm af biden- de satiriske udfald over udrensningen og retsopgøret. Her kommer den danske nazisme atter frem i rampelyset, men det er ikke med Frits Clausen, de ledende partifæller og partiet i for- grunden. I 1945 var de politisk slået, så godt som alle fængslet og på anklagebænken. De havde ikke den politi- ske aktualitet, som gjorde det værd at spidse pennen. I stedet trådte de man- ge andre nazister og nazisympatisører i skudlinien, som havde foretaget »For- vandlingen« til agtværdige og rensede samfundsborgere efter befrielsen.

Bidstrup lagde meget optimistisk ud. I *Land og Folks* første legale num- mer den 6. maj 1945 hed tegningen blot »Endelig«. *Det sidste strategiske tilbage tog* blev foretaget med en heste- vogn, ladet med tortur, censur, værne- magere, hagekors og *Fædrelandet* m.m. I *Forvandlingen* i *Frit Danmark* i juni 1945 viste han, hvilken skæbne, han gik ud fra, der ventede den satte dansker, der i 1939 havde hamstret, i 1940 bød tyskerne velkommen, i 1941 læste *Fædrelandet* og havde Hitlers portræt på væggen, 1942 pugede pen- ge sammen veltilfreds heilende, 1943 hviskede med besættelsesmagten om suspekte medborgere, 1944 varmede tæerne ved radiatoren med *Politiken* i lommen og Hitlers portræt kasseret for i 1945 at træde glædestrålende frem godt forsynet med nationalsym- boler. Han ville være i fængsel 1946, om Bidstrup skulle have ret. Helt sådan gik det ikke i tilfældet Houl- berg, måtte Bidstrup konstatere alle- rede den følgende uge. *Houlbergs Pøl-*

16: Harald Tandrup. *Bidstrup* 1943.

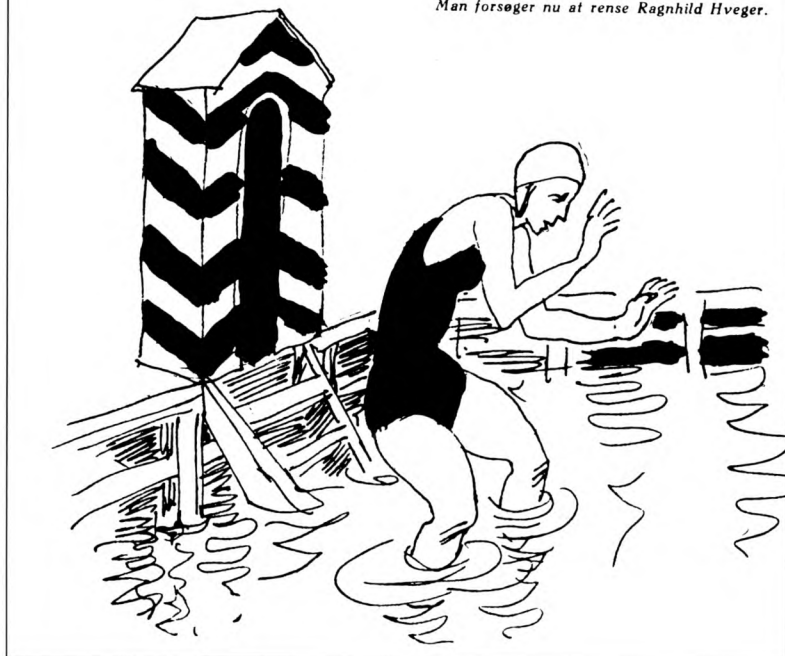
ser er Nam Nam beretter historien om de to nazistiske brødre, der producerer fordærvede pølser under krigen og bli- ver dømt derfor af danske myndighe- der for derpå at blive lukket ud af de- res nazistiske venner. De fortsatte sal- get af pølser til befrielsen, selv om ha- gekors-egerne i deres pølsevogn blev mindre iøjnefaldende. De blev arresteret af modstandsbevægelsen for at bli- ve befriet ved rettens hjælp. Jublende med Dannebrogssflag kan de genoptage pølsesalget, men pølserne stinker og kunderne går forbi. Det var i hvert fald Bidstrups ønske. For Bidstrup er det en *Sen Opvaagnen*, når besættel- sestidens talrige grundlovsbrud ikke kunne vække Landstinget, men at det først skete efter befrielsen, da danske og tyske nazister blev arresteret. Nu blev der buldret om deres grundlovs- sikrede rettigheder.

Oftest dannede konkrete sager ud- gangspunktet for satiren. Således *Pæ- dagogen*, der under besættelsen først

Den lille Haw-Haw-Fruer

17: Den lille Haw-Haw-Fruer. 1945.

Man forsøger nu at rense Ragnhild Hveger.

på tavlen lærer drengen om hagekorset, hvorefter ungen har den frækhed at spytte på det, så han må have en røvfuld. Derpå følger befrielsen og pædagogens midlertidige arrestation. Han kommer dog hurtigt ud som glorificeret dansker og genoptager sin pædagogiske gerning. Drengen skal nu vise, hvad han har lært, og minsandt om han ikke tegner hagekorset på tavlen og heiler. På ny må ungen have klø. Det var den højere pædagogik.

»Juristeriet« var noget af det, der alermest appellerede til Bidstrups harme og gav ham ideer til sin satire. *Juridiske Tryllekunster* kalder han en af sine striber, som er en variation over det tema, at der under krigen manglede den beskyttende lov og ret for kommunister og frihedskæmpere, som nu i så rigeligt mål kom nazistiske forbrydere og frikorpsfolk til del. Med loven i hånd kan juristen og juraen forvandle den værste nazibandit til en kongetro

dansk engel.⁶⁹ Den højere jura. I anledning af, at nazisterne i Tinglev i foråret 1946 opstillede syv kandidater til kommunevalgene, afbilder han i *Efter Udrensningen* en række nazister på vej op af skraldespanden efterladende sig hagekorssymboler og eksemplarer af *Fædrelandet* for på ny at muntre sig i dansk politik.⁷⁰

I foråret 1946 foranstaltede kommunistiske kredse udgivelsen af en fortegnelse over nazistiske partimedlemmer, populært kaldet »Bovrup-Kartoteket«. Det var sket på grundlag af afskrifter taget før befrielsen, så myndighederne kunne ikke hindre udarbejdelsen af kartoteket. Til gengæld kunne politiet gribe ind over for udgivelsen. Den blev forbudt, hvilket Bidstrup gav sit syn på i både *Land og Folk* og *Frit Danmark*. *Grænser for Ytringsfriheden* var overskriften i *Land og Folk* 28. marts 1946, hvor man så to politifolk og justitsministeren i færd

med at klappe »Bovrup-Kartoteket« i, så navnene på talrige nazister som fabrikanterne Houlberg, baronesse C.C.A. Gyldenkrone m.fl. kunne holdes tilbage. Med justitsminister Aage Elmquists ord: – *Den Fyr maa vi lukke Munden paa, den ku' jo nemt spolere pæne Folks Navn og Rygte* (Ill. 18). *Antinazistisk Litteratur* før og nu blev effektivt opstillet i en stribe i *Frit Danmark*. Under besættelsen kunne læseren af antinazistisk litteratur frygte arrestation af Gestapo. Efter befrielsen kunne samme læser af antinazistisk litteratur, af »Bovrup Kartoteket«, stadig frygte arrestation, nu af det danske politi.

En række kendte nazister, hvis væsentligste brøde var, at de på iøjnefaldende vis havde støttet Frits Clausen og DNSAP, men i øvrigt ikke havde udøvet landsforræderisk eller kriminel aktivitet, kunne retssystemet ikke dømme så hårdt, som mange forestillede sig, ikke mindst i modstandskredse. Lensgreve H.C. Schimmelmann, ejer af bl.a. godset Lindenberg, var en af de

meget kendte nazister. Han havde stillet pengemidler til rådighed for nazibevægelsen og dens presse. Alligevel slap han ved byretten med to års fængsel og fik hverken formue eller gods konfiskeret. I *Grevens Lebensraum* lader Bidstrup ham med udsigt til godset udbryde: *Ach, det skulde der Führer se, hvor stolt jeg endnu holder det erobrede Gebiet besat.*⁷¹ Den »besættelse« havde varet fra 1762 (!), da familien Schimmelmann købte Lindenberg. I dette og andre enkelttilfælde ramte Bidstrup ikke lige præcist, men de blev givetvis gouteret i hans læserkreds, og i det mindste en af dem byggede siden satirisk videre på samme stof. I *Frydenholm* (1962) lader Hans Scherfig blandt talrige andre nationalsocialistiske folkefæller herremanden til Lindenberg optræde som gæst hos greve Rosenkop-Frydenskjold.⁷²

Bidstrup mistede i løbet af 1945 den optimisme, der havde præget hans første satiriske tegninger efter befrielsen. Han blev hårdere og mere skån-

18: Bovrup-arkivet. Bidstrup 1946.

selsløs. Han stod for et synspunkt, der så meget sort-hvidt på retsopgøret, og havde som mange svært ved at goute-re, at retssamfundet skulle fungere igen, selv om der havde været nogle år med lovløshed og den stærkeres ret. Hvad han mente om det hele, sammenfattede han i det lille satiriske mesterværk *Cirkus Danmark*, som fremkom i *Frit Danmark* i januar 1946 (Ill. 19). Øverst balancerer fhv. justitsminister E. Thune Jacobsen på slap line. Han var justitsministeren, Bidstrup i 1943 havde karikeret tænksomt med en blomst under næsen ved tanken om at *Det er et uvurderligt gode, at retshåndhævelsen stadig er på danske*

hænder, mens Gestapo i baggrunden slæber af med en medborger. I manegen nedenunder er en række kendte politiske og administrative artister i gang med deres show: Generaldirektør P. Knutzen kører uden hænder på DSB-symbolet. En flot præstation af manden, som Bidstrup i 1943 havde foreviget på den tidligere omtalte postkortserie som ham, der fik DSB til at rulle for nazismen. Med et tilfreds smil og smørekan den i hånden lød Knutzens motto dengang: *Den der smør godt, kør godt*. Direktør F.C. Bolden, Københavns Andels Boligforening, viser sin færdighed i at holde flere bolde (K-A-B) i luften på én gang, mens han

19: *Cirkus Danmark*.
Frit Danmark 1946.

lader den nazistiske hvile på sin fod. I midten optræder nazisten som slangemennesket, der slipper ud gennem fængslets tremmer. Bag ham tryller professor Fr. Vinding Kruse dannebrogslag frem af sin høje hat. Til højre viser en anden repræsentant for eliten (uvist hvem) sin evne til at balancere mellem dansk og tysk. Nederst i forgrunden er det Knud Bach, formanden for Landbrugernes Sammenslutning, der afslører, hvordan man kommunikerer med svin. Der var som på intet tidligere tidspunkt i dansk politisk historie brug for evnen til artisteri.

Ingen anden karikaturtegner lod sig inspirere af retsopgøret som Bidstrup. I *Blæksprutten* og *Svikmøllen* var det knapt et tema. Det var, som om disse udgivelser flere år efter endnu ikke var kommet sig over den til dels selv-pålagte censur i besættelsesårene. Der var som tidligere mere humor end bid at hente, selv om enkelte streger langede ud efter den allerede sakrosankte modstandsbevægelse. *Svikmøllen* 1946 lod de danske nazister forsvinde ud i glemslen med en sidste tegning af den festklædte Frits Clausen, som deklamerer digte for Jørgen Sehested (Ill. 20). Baggrunden var, at Sehested under et af de mange forhør i forbindelse med forberedelsen af retssagen både mod ham selv og mod Frits Clausen havde oplyst, at partiføreren læste digte højt for ham under et besøg i Bovrup. Måske det kunne kalde på smilet, selv om det kunne være lidt anstrengt, når der blev ofret en hel farvelagt side derpå.

De antinazistiske satirer og kommentarer nåede i øvrigt nu ud i selv de mest harmløse og upolitiske humorblade. I *Gyngehesten*, der havde den altid letpåkledte og ikke for kvikke Frøken Fut som bagsideserie, blev der i to omgange i løbet af efteråret 1945 taget satirisk afsked med nazismen. En *Efterårsstorm* viste et snurrende hagekors dannet af nedfaldne blade,

umiddelbart før det faldt til jorden for at blive til affald. *Udrensning* var den enkle titel på den forside, som viste den åbne skraldespand, hvori lå Hitlers portræt, en støvle og *Fædrelandet* blandt andet skidt. Foran skraldespanden lå den bedrøvede sprællemænd Frits. Det var slut med ham. En rotte anfægtet af stanken sagde den sidste replik: *Puh!* (Ill. 21).⁷³

Konklusion: Sprællemanden

DNSAP spillede så godt som ingen rolle som objekt i 1930'ernes antinazistiske arbejde og fandt knapt omtale i de venstreorienterede kulturtidsskrifter.⁷⁴ Politi og retsvæsen viste heller ikke den danske nazisme større interesse før 1940. DNSAP måtte søge at påtvinge sig offentlig interesse eller fik den uden at have ønsket det. Som politisk sekt tjente partiet indtil besættelsen kun som det aparte fænomen, der kunne karikeres over, når der nu skulle skaffes stof til en årgang af humorskrifterne. Engagementet og satirens kvalitet var derefter. Ganske harmløs. Kun én gang vågnede de ætsende satiriske penne rigtig op. Det var i 1939, da der skulle slås partipolitisk mønt af Hitler-Stalin-pagten.

Efteråret 1940 var det mest betydende i DNSAP's historie. Da havde det mere end nogensinde mulighed for at øve indflydelse i dansk politik og udfoldede en vældig propagandaaktivitet hjulpet af tyske penge. Det blev ikke på tryk mødt med satiren og karikaturen som modoffensiv. De danske bladtegnere og deres udgivere syntes som paralyserede i den situation. Kun den nazistiske konkurrent Wilfred Petersen tog handsken op og brugte smædeskriveriet og vulgærkarikaturen til at forsøge at stoppe frelsermandens vej frem i dansk politik. Det skal oven i købet have haft en vis betydning. Hjulpet af den siden forkætrede

20: Frits Clausen læser digte for Sehested.

Gunnar Larsen! Også derefter var det bovlamt, hvad der fra den legale presses side blev trykt af danske nazikarikaturer. Initiativet blev helt overladt til Wilfred Petersen og hans Dansk socialistisk Parti. Wilfred Petersen har næppe haft større spillerum for sine satiriske udfoldelser i *Raketten*, end *Blæksprutten* og *Svikmøllen* f.eks. kunne have tilladt sig. Om de havde turdet og villet. Måske har frygten for at få oplaget beslaglagt og miste indtægten fået de i forvejen ikke videre politiserende blade til helt at stikke piben ind. De var dengang som senere mere forretninger og underholdningsend holdningsorganer.

Peter Kock havde i 1939 formet det Frits Clausen-portræt, som Wilfred Petersen siden lod brodere videre på. Det var en taknemmelig opgave og krævede ikke større fantasi. Alligevel er det paradoksalt, at det er den

af konkurrerende nazister fremstillede sprællemandsfigur, der har båret dansk nazismes førstemand billedligt ind i Danmarkshistorien.⁷⁵ Her konkurrerer »Sprællemanden« kun med fotografiet af Frits Clausen 1945 som fange med trillebøren i Faarhuslejren om at være den mest yndede senere gengivelse af partiføreren.⁷⁶ Det er overraskende klaret af Wilfred Petersen, men han har kunnet levere den bidende karikatur, som tidens tegnere ikke kunne eller ville, og så gør det i dette tilfælde ikke noget, at han var nazist og selv nationalt anløben i en sådan grad, at det førte til domfældelse efter maj 1945. Bare det kunne bruges.

Til gengæld har *Raketten* ikke siden kunnet bruges. I efterkrigstidens fremstillinger af humoren i dansk tegnekunst glimrer *Raketten* ved sit fuldstændige fravær. Det er en detalje,

men alligevel. Måske passede *Raketen* dårligt ind i det allerede dannede billede af den på alle områder mod nazismen kæmpende dansker. *Raketen* og dets bagmand ville bare sløre det klare billede. Heller ikke siden har *Rakettens* satiriske bidrag til en side af besættelsestiden fundet anvendelse. Det skyldes næppe kun den som regel ringe tekniske og kunstneriske kvalitet, for budskabet er godt nok. Det er afsenderen, man ikke kan lide. Dog hører det med i et mere gråtonet billede end det sort-hvide skurke-helte-billede, som stadig kolporteres i den patriotiske »modstandslitteratur«. ⁷⁷

Man kan mene, at Frits Clausen og hans parti var så grinagtig i sig selv, at karikaturer var overflødige. Originalfotos ville være tilstrækkeligt. ⁷⁸ Det samme synspunkt kan imidlertid udstrækkes til at gælde Hitler og hans Tredie Rige. Hitler var i den grad en type, der for en anden politisk kultur måtte kalde på smilebåndet. Charles Chaplin fandt ikke for ingenting stof til filmen *Diktatoren* (1940) ved et skarpt blik for de sider af Hitlerfænomenets fremtoning. Her hører sammenligningens mening imidlertid op. Nazisten Hitler havde magten i et af det europæiske kontinents stærkeste lande og var farlig, voldeligt undertrykkende indadtil og imperialistisk udadtil. Politiske modstandere risikerede døden i hans bøddelhænder. Som sådan blev han også karikeret i Danmark allerede i 1933. Tag *Blix 1933* eller *Aandehullet*. Den tyske nazisme var skræmmende og rædselsvækkende i de få og små miljøer, som herhjemme var orienteret om udviklingen i Tyskland. Derfor blev den tyskrettede antinazistiske karikatur også så kraftig i sine virkemidler. Den var ætsende. Måske har det virket stærkt overdrevent i den øvrige befolkning at se nazikarikaturerne i f. eks. *Aandehullet*, *Plan*, *Rød Ungdom* og *Kulturkampen*, hvis man var daglig læser af en af

de store aviser. Karikaturerne svarede ikke til den tyske virkelighed, man daglig læste om. Så slemt kunne det vist ikke være. ⁷⁹

De danske nazikarikaturer passede bedre til den virkelighed, man kendte. Frits Clausen og hans konsorter fremstilledes aldrig som skræmmende eller farlige. Deres racisme bliver der ikke gjort stort ud af. Slåskampene i gaderne blev ikke taget som andet end gadespektakler, som lige så godt kunne være startet af kommunister eller ungkonservative. Den politiske vold fremstod ikke som et væsenstræk ved nazismen. Dens overforbrug af danske nationalsymboler heller ikke. Det var ikke grinagtigt i besættelsestiden, hvor den åndelige kamp blev udkæmpet ved alles kamp mod alle, især når det gjaldt om at være nationale. Frits Clausen var ikke den eneste, der kastede gravhøje, runestene og lurer ind i kulturkampen. ⁸⁰ End ikke Frits Clausens spadevagter og hele den iscenesatte dødekult, da de første faldne østfrontfrivillige kom hjem, kunne sætte karikaturtegnerne i sving. De sidste besættelsesår var der stille om de danske nazister. De var ude i kulissen en stund før slutscenen.

Retsopgøret bragte nazisterne tilbage i offentlighedens søgelys. Frits Clausen og hans medarbejdere blev udstillet til spot og hån i tekst og billeder i dags- og ugepressen. ⁸¹ Det gav ikke større muligheder for karikaturer. Emnet var allerede opbrugt. Skrifter som *Blæksprutten* og *Svikmøllen* fandt andre og harmløse ofre frem. Kun Bidstrup bed sig fast, men ikke i sprællemandsversionen af den danske nazisme. For ham var den andet og mere end Frits Clausen – det var de mange i og uden for det danske nazistparti, som havde samarbejdet med besættelsesmagten og/eller i ly af de tyske bajonetter havde taget for sig af det danske samfunds goder, da lejligheden bød sig. Lejlighedsnazisterne og

GYNGEhesten

— en gemytlig Time

Nr. 14

Pris 35 Øre

1945

de mange politiske artister, der måtte i manegen i efterkrigsårene, satte han en varig skamstøtte i karikatur. Den står endnu, benyttet i talrige bøger og artikler, og bekræfter Sigfred Pedersens verselinier:

*Erindringen vi andre har tilbage.
O, lad os aldrig, aldrig miste den.*

Noter:

1. Per Marquard Otzen: Sommersko, i *Eiler Krag 1908-1991*, udg. af Kunstmuseet Køge Skitsesamling og Nordjyllands Kunstmuseum, 1993-94, s. 17.
2. Hertil John T. Lauridsen: Adelsreaktion og politisk satire under den tidlige enevælde, *Danske Studier* 1987, s. 9-25.
3. Erik Sønderholm: *Jacob Worm. En politisk satiriker fra det 17. århundrede*, 1971.
4. Holberg havde næppe specielt Anholt og

- Rostgaard i tankerne, men kun brugt stedet til at drive sin ikke ganske harmløse samfundssatire. Se Harald Rues indledning til *Peder Paars*, 1926.
5. Jens Fr. Nørbæk: Danske Holberg-illustrationer fra Abildgaard til Arnel, *Bogvennen* 1964.
 6. Bent Blüdnikow: *Sladder og satire. Københavnerliv i 1780'erne*, 1988.
 7. Aage Svendstorp og Poul Møller, red.: *Folkestyret i dansk humor 1849-1949*, 1949.
 8. Jfr. *Valg og vælgeradfærd. Studier i dansk politik*, red. Jørgen Elklit og Ole Tonsgaard, 2. udg. 1986
 9. Karen Siune: Bestemmer TV valgresultatet? *Valg og vælgeradfærd*, 1986, s. 132-147, er åben over for enkeltfænomeners betydning. Hun nævner Erhard Jakobsens »hvide kanin« under partilederdebatte i TV 1977 som eksempel (s. 145).
 10. Mogens Knudsen, Orla Lundbo, Walter Schwartz: *Satire og Humor i dansk Tegnekunst*, 1946; Jens Kruse: *Danske Streger*, 1946; Hans Edvard Nørregård-Nielsen: *Avissens håndskrift*, 1983.
 11. Otto Gelsted strejfer det kun kort i *Verdenskarikaturen. Fra Oldtiden til vore Dage*, red. Pola Gauguin, Erik Blomberg og Otto Gelsted, 1947, s. 386, 392.
 12. Elias Bredsdorff: *Revolutionær humanisme. En introduktion til 1930'ernes venstreorienterede kulturtidsskrifter*, 1982.
 13. Fra dem alle foreligger samlinger og udvalg af tegninger af hvilke skal fremhæves Hans Bendix: *Tegninger*, u. å. (1938); Harald Engman: *Billeder fra besættelsestiden*, 1945; Harald Blix: *En kavalkade gennem 50 år*, red. Sigurd Hoel, Oslo 1952; Herluf Bidstrup: *Tegninger gennem 20 år*, 1952; og G. Østerberg: *Besættelse. Tegninger 1940-45*, 1945, 2. udg. 1985.
 14. Hans Bendix: *Kend mig selv*, 1957, s. 16, 18, og samme: *Urolig sommer*, 1970, s. 118f.
 15. Bendix: *Urolig sommer* (se note 14), s. 150.
 16. Rich. Andersen: *Danmark i 30'erne*, 1968, s. 372. Jfr. Elias Bredsdorff: *Antinazisten, En bog om Hans Bendix*, 1978, s. 19-31.
 17. Hans Scherfig i indledningen til Bidstrup: *Tegninger* (se note 13). Jfr. Morten Thing: *Kommunismens kultur*, 2, 1993, s. 817.
 18. Viggo Sjøqvist: *Danmarks udenrigspolitik 1933-1940*, 1966, s. 41, 81; Ole Karup Pedersen: *Udenrigsminister P. Munchs opfattelse af Danmarks stilling i international politik*, 1970, s. 279, 489.
 19. Se dog Jørgen Bloch-Poulsen, Hans Erik Avlund Frandsen og Morten Thing: *Planøkonomi og folkefront. Omkring Socialdemokratiet og DKP i mellemkrigstiden*, 1979, s. 150-165; Mariann Brandt, Jan Graulund og Dorthe Wendt: *Socialdemokratisk agitation & propaganda i mellemkrigstiden*, 1979, især s. 175ff.
 20. Herluf Jensenius: *Lige ud ad landevejen. Huskebilleder fra et jævnt og muntert virksomt liv*, 2. opl. 1988, s. 152f. Om tidens censur og selvcensur inden for satiren, se i øvrigt Jens Louis Petersen: *Blæksprutten i 100 år*, 1988, og Egil Søholm: *Den røde og den lune. Arbejdedigteren Oskar Hansen og avispoeten Viggo Barfoed*, 1995, s. 12ff.
 21. Bendix: *Urolig sommer* (se note 14), s. 178.
 22. Herluf Bidstrup: *Bid og vid*, 1982, s. 45, 47f., hvor der også skrives, at tyskerne ved besættelsen »ikke foretog sig noget imod antifascistiske danskere«, hvilket er lige så urigtigt, som at »det var umuligt at tegne eller skrive satirisk om forholdene under besættelsen«. Nic. Blædel er blot ét eksempel på det første og her vil blive ført bevis for det andet.
 23. Engman: *Billeder* (se note 13), s. 2, Knudsen/Lundbo/Schwartz: *Satire og Humor* (se note 10), s. 300.
 24. Povl Sabroe: *Mit gyldenblonde liv*, 1971, s. 128f.
 25. Erik Hvidt: *Politikens revyhistorie*, 1981, s. 180f., 220ff.
 26. Den følgende fremstilling bygger på en gennemgang af samtlige tidens satiriske og humoristiske serier og skrifter, parti- og kulturtidsskrifterne, samt stikprøver i dagspressen. Der er en bibliografi over serierne i Kruse: *Danske Streger* (se note 10), s. 287-289, som dog har markante udeladelser, bl. a. *Raketten* 1941-44.
 27. *Blæksprutten* 1932, s. 41. Tegning af Lembecke omgivet af tre uniformerede børn.
 28. *Arbejderens Almanak* 1934 bringer sin kommentar »Uniformsforbudet« med Christmas Møller på traverbanen, mens hans stormtropper paraderer forbi i diverse naragtige beklædningsgenstande.
 29. *Blæksprutten* 1933, s. 26. En høne med hagekorsflag ledsager disse linier.
 30. *Rød Ungdom* 1933, s. 45; *Arbejderens Almanak* 1934: Nazisterne på Traverbanen. I 1935 spørger *Rød Ungdom* (s. 92), hvad Pürschel gør som særlig indbudt på den nazistiske partidag i Nürnberg.
 31. *Blæksprutten* 1933, s. 32-33.
 32. Andersen: *Danmark i 30'erne* (se note 16), s. 373, 375.
 33. *K. U.s Kampblad* september 1935, s. 4.
 34. *Social-Demokraten* 4. jan. 1939. Gengivet i Thorkild Kjærgaard: *Bladtegninger på Frederiksborg*, 1991, s. 63.
 35. *Rød Ungdom* 1939, s. 103.
 36. *Politiken* 23. aug. 1939.
 37. Blandt de talrige eksempler herpå er værd at fremhæve Oluf Bertolt, Ernst Christianesen og Poul Hansen: *En bygning vi rejser*, 3,

- 1955, s. 157, hvor Bidstrups tegning af Aksel Larsen med »Sangen om Larsen« fra *Arbejderens Almanak* 1939 er genbrugt under den kolde krig. At Bidstrup på det tidspunkt var gået til DKP, gav kun et ekstra raffinement.
38. Der ses bort fra enkelte tilfælde, som Jonas i *Social-Demokraten*, der 1941 havde Frits Clausen med i en serie »Det på Plakatsøjlen«. Gengivet hos Hartvig Frisch: *Danmark besat og befriet*, 1, 1945, s. 131.
 39. Jesper Vang Hansen: *Højreekstremister i Danmark 1922-1945*, 1982, s. 79f.
 40. Henning Poulsen: *Besættelsesmagten og de danske nazister*, 1970, s. 202f.
 41. Niels Gyrding og Peter Poulsen: *Mærkatpropaganda i Danmark. Antifascistisk & fascistisk 1930-1945*, 1995, s. 102. Jfr. også Nathaniel Hong: *Sparks of Resistance*, 1996, s. 91.
 42. Per Eilstrup og Lars Lindeberg, red.: *De så det ske under besættelsen. »Bevar ro og orden«*, 1969, s. 94.
 43. Jfr. Poul Sabroe: Humoren som våben i modstandsbevægelsen, *Fem Aar. Indtryk og oplevelser*, red. Chr. Refslund, 1, 1945, s. 275f.
 44. Poulsen: *Besættelsesmagten* (se note 40), s. 203.
 45. Sst. s. 250f.
 46. »Blå Bog« 1940, s. 6.
 47. Eksemplarer af begge versioner af *Rene Folk med rene Hænder* på bl.a. Det kongelige Bibliotek. Den sidste version er aftrykt i *Bilag til Beretning til Folketinget ...*, X, 1949, s. 523-549 (I det følgende forkortet Parl. Komm.).
 48. Frits Clausens hustru: *den digre og vomstærke Fritzemands naive Livsledersagerske* skrives der s. 7 i den »Blå Bog«.
 49. Redaktør af *Fædrelandet*, Steen Rasmussen.
 50. P. F. = Partiføreren.
 51. Parl. Komm. X, s. 522.
 52. Parl. Komm. X, s. 180, 198f., 554. Jfr. Poulsen: *Besættelsesmagten* (se note 40), s. 202.
 53. Houlberg blev på bl.a. den baggrund en tilbagevendende prügelnabe hos DSP, i 1941 således benævnt »folkeforbryder« på en mærkat vendt mod DNSAP (Gyrsting/Poulsen: *Mærkatpropaganda* (se note 41), s. 104).
 54. Parl. Komm. X, s. 199f., 551f. Jfr. Henning Poulsen i artiklen om Wilfred Petersen i *Besættelsens Hvem Hvad Hvor*, 3. udg. 1979, s. 328.
 55. Poulsen: *Besættelsesmagten* (se note 40), s. 251.
 56. Hong: *Sparks* (se note 41), s. 92.
 57. Se f. eks. *Den jyske Akademiker* 1941-42. Jfr. Svend Schmidt-Nielsen: Den nerveberoligende grønsvær, *Student i Århus*, red. Gustav Albeck, 1979 s. 56f.
 58. Om sagen, se Leni Yahil: *Et demokrati på prøve. Jøderne i Danmark under besættelsen*, 1967, s. 93-96; Ditlev Tamm: *Retsopgøret efter besættelsen*, 1984, s. 401ff. Højesteret stadfæstede Landsrettens dom, og *Kamptegnet* blev nedlagt.
 59. Jfr. Wilhelm Christmas-Møller: *Christmas. Christmas Møller og Det konservative Folkeparti*, 1, 1993, s. 180.
 60. Gengivet på ny bl.a. i Bidstrup: *Tegninger* (se note 13).
 61. Knudsen/Lundbo/Schwartz: *Satire og Humor* (se note 10), s. 284. Herfra også udtrykket »samarbejdsfolk«. Allan Fridericia: *Herluf Bidstrup og hans legal-illegale kunst under besættelsen*, 1982, s. 34-46.
 62. Albert Fabritius: *Besættelsestidens illegale Bøger*, 1945, s. 9; Leo Buschardt, Albert Fabritius og Helge Tønnesen: *Besættelsestidens illegale blade og bøger*, 1954, s. 172 og dér anf. henv.
 63. Fabritius: *Besættelsestidens illegale Bøger* (se note 62), s. 13.
 64. Knudsen/Lundbo/Schwartz: *Satire og Humor* (se note 10), s. 288.
 65. Børge Outze i forordet til Sigfred Pedersen og Anton Hansen: *Vignetter i Digt og Streg. Avisdigte 1945-46*, 1946.
 66. Anton Hansen: *Skitsebog fra besættelsesårene*, 1946, er heller ikke båret heraf.
 67. *Information* 16. juli 1945. Versene var heller ikke uden svipsere. Nazisterne ville have svært ved at tjene Werner Best ved at klippe Christmas Møller. Da Best kom til landet, sad Christmas Møller i London.
 68. *Information* 29. nov. 1945. Både Ragnhild Hveggers og hendes broders færden blev fulgt i den frie danske presse under besættelsen, se f.eks. *Frit Danmark*, Londonudg. 4. juni og 26. aug. 1943.
 69. *Frit Danmark* 4:32, december 1945, s. 13.
 70. *Land og Folk* 28. feb. 1946. Dette og talrige andre bidrag fra avisen er udgivet i *Dagens Bidstrup. Aktuel Revy over de sidste Tidens politiske Begivenheder December 1945- November 1946*, 1946.
 71. *Land og Folk* 22. nov. 1946. Landsretten forhøjede 12. aug. 1947 byrettens dom over Schimmelmann til tre års fængsel, og den blev yderligere skærpet af Højesteret 28. jan. 1948 til fire års fængsel og fortabelse af halvdelen af formuen. DKP ønskede ham endvidere frataget dansk statsborgerskab. *Ugeskrift for Retsvæsen* 1948, s. 406; Tamm: *Retsopgøret* (se note 58), s. 394f.
 72. Jfr. Elias Bredsdorff: *Fra Andersen til Scherfig*, 1978, s. 217.
 73. *Gyngehesten* 1945, nr. 17 og nr. 14.
 74. Jfr. Bredsdorff: *Revolutionær humanisme* (se note 12), s. 151.
 75. Det gælder i en række meget udbredte

- fremstillinger, f.eks. i opslagsbogen *Besættelsens Hvem Hvad Hvor* i alle tre udgaver 1965-1979; Eilstrup/Lindeberg: *De så det ske* (se note 42), s. 57; *Københavns historie* 5, 1981, s. 328, og *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie* 13, red. Olaf Olsen, 1991, s. 224.
76. Se John T. Lauridsen: Opgør og udrensning. De danske nazister efter befrielsen 1945, *Den jyske Historiker* 71, 1995, s. 69f. Dette foto, konstrueret til lejligheden for *Billed-Bladet*, er slået så stærkt igennem, at erindringskrivere nu kan *huske* gennem et pigtrådshegn at have set Frits Clausen sat til at køre trillebør (se Eigil Olsen: *Uhøjtidelige erindringer*, 1968, s. 109).
77. Udførligere om denne: John T. Lauridsen: »Undergrundspressen« i Danmark 1940-45, *Fund og Forskning* 36, 1997.
78. Det har de i mange sammenhænge været efter krigen, ofte med en ledsagende latterliggørende tekst, der skulle få selv de tungnemme til at være med. Tag blot *Den danske Kamp* 1-2, 1945-1948, og C. Næsh Henriksen: *Tiden der fulgte*, 1948.
79. Jfr. Bent Jensen: *Stalinismens fascination*, 1984, og Villars Lunn: *Tvesind. På sporet af en kreds i trediveerne*, 1986, s. 144ff., om skellet mellem den store offentlighed og de små miljøer.
80. Hertil Erik Kjersgaard: *Besættelsen 1940-45. Lysene slukkes*, 1980, s. 111-157, og John T. Lauridsen: »Nu gjalder luren«. Fortiden i DNSAP's tjeneste, *Fund og Forskning* 32, 1993.
81. Lauridsen: *Opgør* (se note 76), s. 63-69.